

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

**С. В. Пасічник, Г. М. Лисенко,
Б. Ю. Кедров, О. С. Вобленко**

ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА:

ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ ДЛЯ СТУДЕНТІВ
НЕБІОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Навчально-методичний посібник

Ніжин
2017

УДК 504:17](075.8)

П19

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 2 від 21.09. 2017 р.

Рецензенти:

Лобань Л. О. – доцент кафедри біології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат біологічних наук;
Гавій В. М. – доцент кафедри біології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат біологічних наук

Пасічник С. В.

П19 Екологічна етика: тексти лекцій для студентів небіологічних спеціальностей : навчально-методичний посібник / С. В. Пасічник, Г. М. Лисенко, Б. Ю. Кедров, О. С. Вобленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. – 61 с.

В міру ускладнення суспільних відносин у людському суспільстві виникла необхідність конкретизації тих чи інших моральних норм, правил стосовно певних сфер повсякденного життя людини. Так стали формуватись різні напрямки прикладної етики, серед яких важливе місце займає екологічна етика.

Курс "Екологічна етика" викладається на багатьох факультетах Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя для студентів різних спеціальностей. У зв'язку з цим актуальним є наявність навчально-методичної літератури з даної дисципліни. Але фактично в фондах бібліотеки НДУ відсутня будь-яка сучасна література для опанування даного курсу. Тому тексти лекцій з екологічної етики є вкрай актуальними. Даний посібник призначений для вирішення цих проблем.

© С. В. Пасічник, Г. М. Лисенко,
Б. Ю. Кедров, О. С. Вобленко, 2017
© НДУ ім. М. Гоголя, 2017

ЗМІСТ

Вступ	4
Лекція № 1. <i>Вступ до екологічної етики</i>	5
Лекція № 2. <i>Головні концепції і напрямки в екологічній етиці</i>	14
Лекція № 3. <i>Концепція сталого розвитку</i>	24
Лекція № 4. <i>Теорія екологічної етики (цінності природи)</i>	29
Лекція № 5. <i>Міжнародне співробітництво та екологічна етика</i>	38
Лекція № 6. <i>Практичне застосування екологічної етики</i>	44
Лекція № 7. <i>Екологічна етика та заповідна справа</i>	48
Лекція № 8. <i>Екологічне право як гарант дотримання екологічної етики</i>	55
Література	61

ВСТУП

Метою навчального курсу є вивчення та інтерактивне засвоєння провідних ідей та концепцій коеволюційної стратегії розвитку людства, набуття глибоких знань та дійсної компетентності у проблемах соціально-природного характеру, формування на цьому підґрунті екологічної культури, необхідної для переосмислення людиною свого місця в світі та вироблення екоетичних норм.

Екологічна етика пропонує і захищає систематичну і всебічну концепцію моральних взаємовідносин між людьми і природою. Екологічна етика припускає, що людська поведінка стосовно природи може спрямовуватись і спрямовується моральними нормами. Теорія екологічної етики в цьому випадку повинна: 1) пояснити студентам небіологічних спеціальностей, що це за норми; 2) пояснити їм, стосовно кого чи до чого люди несуть моральну відповідальність; 3) показати, чим обґрунтована ця відповідальність.

В основу текстів лекцій з екологічної етики покладений сучасний навчальний план і програма з даної дисципліни, що відповідно до кредитно-модульної системи передбачають розвиток принципу максимальної самостійності в роботі студента не тільки з літературою, а й під час роботи в аудиторіях під час проведення семінарських занять. Матеріал, на основі якого розроблені лекції, є доступним та простим у реалізації поставлених завдань.

Даний посібник допоможе студентам зорієнтуватися в тому, який об'єм знань необхідно засвоїти в межах курсу. Також його метою є допомога студенту в самостійній роботі.

ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ

Лекція № 1

Вступ до екологічної етики (2 год)

Теоретичні питання:

1. Сутність екологічної етики. Зв'язок з іншими науками.
2. Структура екологічної етики.
3. Значення екологічної етики.
4. Історія розвитку екологічної етики.

1. Сутність екологічної етики. Зв'язок з іншими науками

Корінне питання екологічної етики – яке наше відношення до Природи: як до об'єкта (речі) чи суб'єкта (тобто до рівного собі, що має моральний статус і права). Екологічна етика існує лише тоді, коли ми відносимось до природи як до суб'єкта. У цьому випадку шкода, нанесена природі, буде розглядатись з погляду нанесення збитку самій природі. На відміну від екологічної етики антропо-центристська етика розглядає природу як об'єкт, і тому будь-яка шкода, нанесена їй, оцінюється лише з погляду збитку іншій людині, державі і т. д., у чийй власності знаходиться природа. У цьому плані дуже показовий приклад російського вченого, професора, доктора психологічних наук С. Д. Дерябо: "...Действия вполне допустимые и оправданные в отношении объектов, являются безнравственными и даже уголовно наказуемыми в отношении субъектов (точнее того, что считается в данном обществе субъектом). Массовые убийства рассматриваются как преступления против человечества и не имеют срока давности, а массовая вырубка леса – как хозяйственная деятельность и за выполнение плана по ней раньше давали премии. Но с другой стороны – убийство раба, например, в Древнем Египте приравнивалось к порче вещи, а североамериканские индейцы спрашивали у дерева разрешения срубить его и просили прощение за то, что им приходилось это делать".

Коли природа може визнаватися людиною як суб'єкт? С. Д. Дерябо вважає, що при дотриманні однієї з трьох наступних умов:

1. Якщо природний об'єкт визнається таким відповідно до визначеної філософської концепції.
2. Якщо схожий на людину.

3. Якщо визнається людиною рівним у своїй самоцінності і рівноправності.

Можливо, існують і інші умови, за яких людина може визнавати в природі суб'єкта (причому часом не рівного собі в самоцінності). Виходячи з наведеного вище, можна в такий спосіб сформулювати визначення екологічної етики: **екологічна етика** – вчення про належне у відносинах людини з природою, що сприймається як суб'єкт, заснованих на визнанні морального статусу природи, високому оцінюванні її внутрішньої і нематеріальної цінностей, повазі прав природи й обмеженні прав людини. Як писав батько екологічної етики О. Леопольд, екологічна етика це обмеження волі дій у боротьбі за існування. Еббі говорив, що екологічну етику можна розглядати як домагання природи на свої права. Головним напрямком в екологічній етиці є екобіоцентризм, що націлює людей на збереження якомога більшої кількості видів живих істот і ділянок дикої природи в безвідносній користі від цього людині чи навіть їй на шкоду.

2. Структура екологічної етики

Як правило, екологічну етику розділяють на дві складові частини: філософську екологічну етику і нормативну екологічну етику.

Нормативна етика стосується практичних питань, розробляючи етичні судження, правила і принципи наших відносин із природою, а також етичні оцінки. Більшість етичних суджень, що включають "погано – добре", "впливає", "повинні" чи "потрібно" – це нормативні вимоги. Вони визначають поведінку. Наприклад: "види, що знаходяться під загрозою знищення, варто охороняти", "полювати на тварин для розваги – погано". Нормативні судження явно або неявно звертаються до певних норм чи стандартів етичної поведінки.

Велике значення нормативної екологічної етики – в розробці спеціальних етичних правил і етичних принципів поведінки. Етичні правила стосуються більш вузьких питань і іноді можуть суперечити одне одному. У цьому випадку звертаються до етичних принципів, які є узагальненнями більш високого порядку. Принципи набагато універсальніші, ніж правила, і в будь-якій системі моралі їх не буває багато. Причому їх буває важко застосувати до конкретної ситуації без таких проміжних ланок, як правила.

Філософська етика припускає більш високий рівень узагальнень і абстракцій, на якому нормативні судження й оцінки, а також доводи, що приводяться на їх користь, аналізуються й оцінюються. Це рівень загальних концепцій, ідей і теорій, на основі яких пояснюються і захищаються нормативні судження. Філософська екологічна етика розробляє такі важливі поняття як "цінності природи", "права природи", "людські обов'язки перед природою", "благо природи" і т. п.

Екологічна етика має головні функції: руйнівну і творчу. Перша спрямована на те, щоб зруйнувати старі, споживацько-утилітарні стереотипи відносин людини з природою, численні антропоцентричні міфи і цінності, відмовитися від марнотратних і негуманних видів природокористування. Творчі функції екологічної етики спрямовані на вироблення нового, екологічного світогляду, що дозволяє успішно співіснувати людині і природі.

Принципи і положення екологічної етики в даний час при загальному ресурсному, споживчому підході до природи багатьом здаються дуже радикальними. Але радикальна, авангардна роль, екологічної етики саме полягає в тому, щоб оголосити ідеї, що відкидаються спочатку більшістю як абсурдні чи смішні, але які, зрештою, стають надбанням традиційних екологічних організацій і, згодом, приймаються більшістю населення.

Якщо ми спробуємо розглянути роль екологічної етики з історичних позицій, то це можна уявити у вигляді особливих стримуючих клапанів, що створила сама людина, і які не дозволяють їй знищувати природу. Жоден вид на Землі, крім людини, не здатний цілком знищити середовище свого існування, тому що його діяльність буде стримуватись екологічними законами. І лише людина, завдяки своєму розуму і високим технологіям практично, вийшла з-під влади екологічної необхідності. Тому її діяльність, щоб не стати всеруйнівною, вимагає особливих етичних обмежень, виражених у моралі (волі до етичного самообмеження). Розробка таких "табу" – головне завдання екологічної етики.

Як справедливо вважає С. Д. Дерябо, розвиток свідомості на основі екологічної етики "представляет собой кардинальную смену образа мира, которую можно, пожалуй, сравнить с тем переворотом в сознании, который был произведен Коперником – сменой геоцентрической модели солнечной системы на гелиоцентрическую. Как тогда

Земля потеряла статус центра вселенной и его заняло солнце, так и теперь человек должен отказаться от представления о себе, как "центре" природы, мира, а это место должен занять принцип экологической целесообразности, "экологический императив".

3. Значення екологічної етики

На жаль, серед значної частини екологічної громадськості і природоохоронних чиновників відношення до екологічної етики, м'яко кажучи, досить прохолодне. Це пояснюється не лише слабким володінням знаннями з екологічної етики, але і низьким рівнем гуманітарної освіти, що є у фахівців природничих чи технічних наук.

В той же час володіння методами і принципами екологічної етики несе в собі значні переваги:

1. Покладаючись на науку і новітні технології (чи навіть на економіку і законодавство) без урахування етичних і філософських положень, ми можемо створити не менше проблем, ніж знайдемо рішень. Надання екологічних проблем на відкуп "експертам" науки і техніки зовсім не означає, що ми можемо розраховувати на одержання об'єктивних, безсторонніх рішень, це лише означає, що цінності, покладені в основу цих рішень, будуть їхніми цінностями. До того ж не завжди природоохоронними. Тому наукова, правова, економічна й інша оцінки екологічних ситуацій повинні бути доповнені етичною оцінкою.

2. Екологічна етика дає загальну мову для обговорення і розуміння етичних і екологічних проблем. Вивчаючи мову екологічної етики, ви знаходите можливість розуміти, оцінювати і спілкуватися з різними фахівцями. Що, у свою чергу, допоможе вам стати повноцінним учасником природоохоронних дебатів.

3. Екологічна етика надає нові, переконливі аргументи на захист природи, що базуються на категоріях етики: "права", "обов'язки", "борг", "благо" і т. д. Таким чином, вам стає легше висловлювати природоохоронні погляди і захищати їх.

4. Екологічна етика тривожить совість людини, змушує її легко приймати рішення, а не переадресовувати їх природоохоронним органам, уряду і т. д.

5. Одна з традиційних функцій будь-якої етичної теорії – запропонувати оцінку й спосіб вирішення проблеми. Етичні теорії можуть

застосовуватися до окремих ситуацій і пропонувати специфічні рекомендації. Екологічна етика дає обґрунтовану базу, на якій можна будувати аналіз і пропонувати рекомендації.

6. Екологічна етика не лише отримує вигоду від традиційних етичних теорій, але і сама робить внесок у розвиток цієї галузі філософії.

4. Історія екологічної етики

Про етичне ставлення до природи здавна говорили багато видатних людей: Будда, що проголосив принцип незавдавання шкоди іншим живим істотам, Піфагор, Плутарх, що розглядали добре ставлення до тварин як основу моральної поведінки людини, Франциск Ассизський, що сприймав живих істот як своїх братів і сестер, Томас Мор і Мішель де Монтень, що закликали до милосердя стосовно тварин, Мухаммед, що захищав тварин від недбайливих людей.

Навіть у найгоłodніші роки Ганді відмовився змусити індусів їсти м'ясо: "Ми не можемо вбивати корів, ми маємо бути солідарними з усяким створінням, що страждає".

Засновниками екологічної етики можна назвати американського еколога і природоохоронника Олдо Леопольда (1887–1948) і німецького лікаря і філософа Альберта Швейцера (1875–1965). Класична праця О. Леопольда "Календар піщаного графства" була видана у 1949 році, після смерті його автора. У 1953 році вийшли інші його книги під заголовком "Кругова ріка". У цих працях О. Леопольд розвив свої погляди з екології, екологічної етики (етики землі) і природоохоронної естетики. Етика благоговіння перед життям (універсальна етика) розроблена Альбертом Швейцером у класичних працях "Культура й етика" (написана на початку 20-х років і видана в 1923 році), а також у "Вченні про благословення перед життям" (написана в лікарні в 1961 році, вийшла в НДР у 1963 році).

Великий поштовх у розвитку екологічної етики дали екологічна теологія (вивчення екологічних етичних поглядів різних релігій), а також пильна увага до екологічних етичних традицій різних народів, зокрема, американських індіанців (екологічна етнографія).

Не варто заперечувати величезний вплив руху захисту тварин на розвиток екологічної етики. Ще в 1802 році у Франції була призначена

премія за роботу, яка дала найкращу відповідь на питання: "Наскільки жорстокість, що практикується над тваринами, впливає на моральний рівень населення, і чи корисно буде видати щодо цього закони?"

Колискою товариств захисту тварин варто вважати Англію. У 1809 році прем'єр-міністр лорд Ерскін проголосив у палаті лордів; "Без жалю до тварин немає істинно гарного виховання, немає істинно доброго серця". У 1822 році завдяки Ерскіну був прийнятий перший у Європі закон про покарання мучителів тварин. У 1824 році Річард Мартін заснував у Лондоні перше у світі товариство захисту тварин. У 1892 році на земній кулі існувало вже 780 таких товариств, з них в Англії – 244, у Німеччині – 191; у США – 105, у Швеції і Норвегії – 31. До 1896 року у світі відбулося 12 міжнародних конгресів суспільств товариств захисту тварин.

У 1959 році було створено Міжнародне товариство захисту тварин. На 1998 рік лише в системі "Інтернет" були дані про 6 000 різних громадських організацій, що займаються правами тварин, які приводять три основні міжнародні акції: Антихутрова кампанія, Антикосметична кампанія і кампанія, спрямована на поліпшення умов утримання сільськогосподарського птаха і худоби у тваринницьких комплексах.

На Заході екологічна етика вперше голосно заявила про себе на початку 70-х років, коли її стали викладати у філософських курсах вишів. Піонером тут вважається університет штату Вісконсін, де екологічна етика читається професором Беардом Каллікоттом з 1971 року. Із середини 70-х екологічна етика поправу стала називатись самостійною дисципліною. Особливо активно ця наука почала розвиватися в США, Англії, Австралії, Норвегії та Канаді.

У 1972 році Джон Б. Кобб-молодший опублікував першу статтю з екологічної етики в США "Чи не пізно? Теологія екології". У цьому ж році Вільям Блекстоун організував конференцію "Філософія й екологічна криза". У 1973 році Арне Нейс надрукував статтю "Рух глибинної екології", що стала початком нового руху, а Річард Рутлі вперше зробив доповідь з екологічної етики на світовому конгресі. У 1975 році Холмс Ролстон III у популярному журналі "Етика" опублікував статтю "Чи це екологічна етика?".

У 1990 році створюється Міжнародне товариство екологічної етики (його лідери – Лаура Вестра і Холмс Ролстон III) і Міжнародна

асоціація природоохоронної філософії (на чолі з Брюсом В. Фольцем і Робертом Фродманом). Товариство філософії і теократії з початку 90-х років також багато уваги приділяє екологічній етиці. Ці товариства організовують конференції і публікують матеріали.

З'явилися журнали, спеціально присвячені екологічній етиці. Один з них організований у США філософом Юджином Харгроувом у 1979 році і був названий "Екологічна етика" ("Environmentalethics"), з 1992 року в Англії випускається журнал "Екологічні цінності" ("Environmentalvalues"). У Канаді журнал "Сурмач" ("The Trumpeter") – з 1983 року. У Німеччині існує журнал "Екологія й етика" ("Okologieundethic"). Крім цього в США видаються такі журнали як "Екофілософія" ("Ecophilosophy"), "Глибинний еколог" ("The deep ecologist"), "Журнал сільськогосподарської й екологічної етики" ("Journal of agricultural and environmentalethics"), "Між видами" ("Betweenthe species"), "Етика і тварини" ("Ethics and animals"), "Етика і навколишнє середовище" ("Ethics and the Environment") – з 1995 року, "Етика, місце, навколишнє середовище" ("Ethics, Place and Environment") – з кінця 90-х. На 1981 рік бібліографічний список англоамериканської літератури з екологічної етики нараховував більш 3200 найменувань. Були проведені міжнародні конференції "Права нелюдської природи" (1974), "Гуманістична й екологічна свідомість" (1980), "Екологічна етика і Сонячна система" (1985) і ін.

Великий доробок у розвиток екологічної етики внесли роботи таких авторів як Джордж Кайфер "Біоетика" (1979), Крістін Шрейдер-Фречет "Екологічна етика" (1981), Доналд Шофер і Том Аттіг "Етика і навколишнє середовище" (1983), Робін Етфілд "Етика й екологічна турбота" (1983), Роберт Злліот і Арран Гейєр "Екологічна філософія" (1983), Том Ріган "Межа Землі: нові есе з екологічної етики" (1984), Холмс Ролстон III "Філософія дикості, що минає" (1986), Пітер Сінгер "Звільнення тварин" (1975), Ендрю Лінзі "Права тварин" (1976), Том Ріган і Пітер Сінгер "Права тварин і людські обов'язки" (1976), Пол Тейлор "Повага до природи" (1986), Джон Пасмор "Людська повага до природи" (1974), Макс Оелшлегер "Ідея дикої природи" (1991), "Стан дикої природи" (1992), Родерик Неш "Права природи" (1989), "Дика природа й американський розум" (1975), Стефен Боросса "Естетика ландшафту", Юрйо Сепанмаа "Краса навколишнього середовища" (1986), Лінда Гребер "Дика природа як священний простір" (1976) та ін.

Юджином Харгроувом в Університеті штату Північний Техас створений спеціальний центр з екологічної філософії, що активно розробляє питання екологічної етики (сайт центру – www.cer.unt.edu).

Зараз екологічна етика на Заході має більше десятка різних напрямків, що бурхливо розвиваються (звільнення тварин, ексцентризм, екофемінізм, глибинна екологія і т. д.), а також таких яскравих теоретиків і проповідників як Холмс Ролстон III, Юджин Харгроув, Беярд Каллікотт. Спеціальний комітет з біоетики діє в Європейському Союзі. 24 квітня в багатьох країнах відзначається День прав тварин.

У 1982 році Генеральною Асамблеєю ООН прийнята Всесвітня Хартія природи – перший міжнародний документ, що підкреслює, що усім формам життя повинна бути забезпечена можливість існування.

У 1991 р. у Законі Нової Зеландії "Про управління природними ресурсами" вперше у світі одержав законодавче закріплення захист внутрішньої цінності екосистем. У 1999 р. у Новій Зеландії прийнятий закон про права людиноподібних мавп, у 2000 р. затверджена декларація Землі, у 2001 р. Рада Європи заборонила тестувати косметику на тваринах, з 2002 р. у Німеччині права тварин захищені Конституцією країни.

У 37 штатах США жорстоке поводження з тваринами порівнюється до особливо тяжких злочинів, у Швейцарії тварин офіційно запропоновано називати не "речами", а "істотами", в Англії заборонено вирощувати для виробництва хутра хутрових звірів, а згідно з новим британським законом (2002 р.) власники ферм повинні забезпечувати своїх вихованців іграшками (для нормального росту і розвитку).

Велике значення для ознайомлення природоохоронної громадськості країн СНД закордонними класиками екологічної етики мало видання в 1992 році московським видавництвом "Голубка" двох книг – "Екологічна антологія" і "Думаючи як гора", а також іншим московським видавництвом "Прогрес" у 1990 році збірника "Глобальні проблеми і загальнолюдські цінності". У 1993 році в Москві вийшла врешті-решт легендарна "Троянда світу" Данила Андрєєва, що мала велику главу з екологічної етики. Велике значення мали також огляди американського журналу "Екологічна етика", опубліковані московським філософом В. Єрмолаєвою в 1989, 1990 і 1994 роках. Проблеми екологічної етики неодноразово піднімаються в газеті еколога В. Берліна "Жива Арктика" (Аппатіти), книгах і статтях екоанархіста

С. Фомічева (м. Дзержинськ Нижньогородської обл.), працях московського філософа Л. Василенко, московського історика А. Стручкова, нижньогородського філософа В. Кутирьова. Активну діяльність з популяризації екологічної етики впровадив відомий морський еколог, академік НА України Г. Полікарпов (Севастополь), ним була підготовлена програма для навчання школярів з екологічної етики. Проблеми застосування екологічної етики в заповідній справі присвятили кілька своїх цікавих праць доктори біологічних наук А. Нікольський і В. Дежкін (Москва). Викладач кафедри філософії Далекосхідного державного аграрного університету (м. Благовещенськ) Н. Калініна в 2002–2003 рр. одна з перших у СНД стала читати вузівський курс екологічної етики.

Київським еколого-культурним центром разом з московським Центром охорони природи (Е. Симонов) за підтримки Еколого-просвітцького центру "Заповідники" (Н. Даниліна) у 1996 році був розпочатий міжнародний проект "Любов до природи" (Гуманітарна екологічна ініціатива), однією з задач якого є популяризація і розробка екологічної етики. Київський еколого-культурний центр видав по цій темі кілька десятків книг, з 1999 року випускає "Гуманітарний екологічний журнал", а в травні 2001 року в Києві, за підтримки Центру охорони дикої природи та ІРФ, провів перший у СНД Міжнародний семінар з екологічної етики, а на міжнародному семінарі "Трибуна-9" (Київ, травень 2003 р.) були прийняті Декларації прав природи.

Лекція № 2

Головні концепції і напрямки в екологічній етиці (2 год)

Теоретичні питання:

1. Екоцентриські моделі екологічної етики.
2. біоцентриські моделі.
3. Екобіоцентриські моделі.

Екоцентриські моделі екологічної етики

Засновник етики землі американський природоохоронник Олдо Леопольд писав: "Первісна етика стосувалася відносин між індивідуумами; подальші додавання зв'язані вже і взаєминами індивідуума і суспільства. Однак етики, що регулює взаємини людини з землею, із тваринами і рослинами, що живуть на ній, поки ще не існує. Поширення етики на цей третій елемент в оточенні людини є – якщо я правильно тлумачу всі ознаки – еволюційною можливістю й екологічною необхідністю. Це третій етап безупинного розвитку. Перші два вже здійснилися. Окремі мислителі з часів біблійних пророків постійно вказували, що спустошення землі – не лише шкідливо, але і погано. Етика в екологічному сенсі – це обмеження волі дій у боротьбі за існування. Етика у філософському сенсі – це розходження суспільної й антигромадської поведінки: гарний будь-який захід, що сприяє збереженню цілісності, стабільності і краси біотичного співтовариства. Усе, що цьому перешкоджає, – погано".

На думку О. Леопольда, етика землі закликає відноситися з повагою до біоспівтовариства не лише тому, що вона коштовна сама по собі, і через її цілісність, стабільність і красу, заради яких жертвуються інтереси її індивідуальних членів. Відповідно до етики землі не варто: знищувати чи сприяти вимиранню видів; нерозважно змішувати вітчизняні й екзотичні види; добувати непомірну енергію з надр і звільняти її в біоту; загачувати чи забруднювати ріки; варто піклуватися про тварин. Право на життя не вписується в структуру біоспівтовариства і тому не захищається "етикою землі", не звертає ця етика уваги і на страждання тварин.

Американський екофілософ Б. Каллікотт є активним прихильником екоцентричних поглядів О. Леопольда. Він розвив їх у власну модель ексцентричної етики. За Каллікоттом, екосистеми набагато

значущих за особин живих істот, і основою для морального судження повинна бути оцінка природних сутностей заради них самих незалежно від будь-якої конкретної характеристики, якою вони можуть володіти (наприклад, внутрішня цінність, власність, благо, божественна цінність і т. ін.).

До ексцентричної етики можна віднести модель екологічної етики, розробленої П. Венцем. Перше правило його етики говорить, що не слід заподіювати шкоду еволюційним процесам, що ведуть до збільшення біорізноманіття. Коли заподіяння такої шкоди виправдане, вона повинна бути зведена до мінімуму і повинно бути зроблене відшкодування. Друге етичне правило, назване правилом концентричних кіл, говорить: чим далі від кола, у центрі якого розташована людина, еволюційно знаходяться класи тварин, тим менше зобов'язані ми їх поважати.

Американський екофілософ і географ Лінда Гребер ввела поняття етики дикої природи, що спирається на екоцентристські ідеї. Цей радикальний напрямок екологічної етики має серйозну релігійну основу (релігія природоохорони) і стурбована збереженням якомога більшого числа ділянок дикої природи як святого простору.

Німецьким морським біологом, професором Отто Кинне розроблено ще один напрямок, названий ним "екоетика". Він спирається на деякі відомі екологічні принципи і відноситься до екоцентристської моделі.

Відомий англійський хімік Джеймс Ловлок розробив гіпотезу Геї, узятую на озброєння деякими екологічними етиками. Відповідно до цього погляду Земля являє собою цілісний, живий організм, а не інертну планету системами, що живуть на ній. Тому її потрібно захищати.

Рядом авторів, наприклад, американським письменником та екофілософом Гаррі Снайдером, відстоюється етична концепція біорегіону. Біорегіон – це життєва територія, місце, визначене його життєвими формами, його топографією і біотою більшою мірою, ніж людським диктатом. Біорегіон керується природою, а не виконавчою владою.

Чеськими ученими Вацлавом Немецом і Людмилою Немецовой у 1990-х роках був запропонований ще один напрямок – геоетика, завданням якого є вивчення етичного відношення до неживих природних об'єктів – скель, каменів, надр Землі.

Біоцентричні моделі екологічної етики

Розроблена німецьким філософом А. Швейцером етика благоговіння перед життям спирається на біоцентризм. Швейцер говорить: "Я відчуваю спонукання висловлювати однакове благоговіння перед життям як стосовно моєї волі життя, так і стосовно будь-якої іншої. У цьому і є основний принцип моральності. Добро те, що служить збереженню і розвитку життя, зло є те, що знищує життя чи перешкоджає йому. Людина воістину моральна лише тоді, коли вона кориться внутрішньому спонуканню допомагати будь-якому життю, якому вона може допомогти, і утримуватися від того, щоб заподіяти живому будь-яку шкоду... Там, де я наношу шкоду будь-якому життю, я повинен ясно усвідомлювати, наскільки це необхідно. Я не згоден робити нічого, крім неминучого, – навіть самого незначного".

Альберт Швейцер говорив, що етичною, моральною людина може вважати себе тільки тоді, коли стане поважати будь-яке життя і приходити на допомогу будь-якому життю, що почувається нещасним. Він учив: "Помилкою всіх існуючих етик була думка про те, що вони розглядали відношення людини до людини, коли в дійсності мова йде про те, як відноситься людина до усього, що її оточує. Етикою є відповідальність за усе, що живе".

Один із серйозних мінусів етики А. Швейцера в тому, що вона обмежує коло морально значущих об'єктів індивідуальними вищими тваринами, не рахуючи рослини і бактерії, а також не приймаючи до уваги популяції, види, біоценози, об'єкти неживої природи, надра Землі і всю глобальну екосистему в цілому. Недоліком його концепції є і те, що він не розробив на її основі правила розв'язання конфліктних і кризових ситуацій.

Концептуально близько до етики благоговіння перед життям А. Швейцера знаходиться етика поваги до природи американського екофілософа Пола Тейлора. Тейлор вважає, що, приймаючи позицію поваги до природи як остаточну моральну позицію, ми зобов'язуємося жити за визначеними нормативними принципами, що керують нашими відносинами із природою. За Тейлором, етичне зобов'язання стосовно амеби ідентичне нашому зобов'язанню стосовно кита чи орла. Принципу-поваги до природи повинна дотримуватися кожна людина, незалежно від того, любить вона природу чи ні. Автор думає, що кожна жива істота має у своєму розпорядженні свою власну справжню

цінність, що полягає у власному благу. Тому будь-яку живу істоту потрібно визнати як Телеологічний центр життя, що намагається зберегти себе і реалізувати власне благо своїм власним шляхом.

Екофілософи-біоцентристи Гудпастер і Етрильд, на відміну від Тейлора, думають, що живі істоти не усі мають рівну моральну цінність. На їх думку бактерії і найпростіші мають мізерно малу моральну значимість, на відміну від вищих тварин, котрі мають значно більшу моральну цінність.

Один з радикальних напрямків в екологічній етиці – "звільнення тварин", також стоїть на позиціях біоцентризму. Він спрямований на благополуччя окремих тварин, причому коли благополуччя індивідумів конфліктує з благополуччям їхньої популяції (приклад – копитні), то "звільнення тварин" віддає пріоритет благополуччю окремих особин. Рух "звільнення тварин" припускає їх звільнення від жорстокого і безглузлого страждання й експлуатації. "Звільнювачі тварин" не виступають за надання моральних прав рослинам чи неживим природним об'єктам, оскільки вони не мають свідомої чутливості, а отже, не можуть переживати задоволення і біль. Вони закликають відмовитися від використання тварин для розваг (цирк і т. д.), а також від тваринної продукції, що вимагає убивства тварин: від м'яса, хутра, натуральної шкіри, проповідують вегетаріанство, пропонують заборонити полювання і рибальство, експерименти на тваринах. Як правило, товариства заступництва, захисту чи звільнення тварин бувають двох типів. Традиційний тип такого товариства – товариства за благополуччя тварин – заснований на жалю, милосерді, доброті людини, прагненні її захищати тварин. Другий тип, що з'явився наприкінці ХХ століття, базується на концепції природних прав тварин. Прихильники цього типу вважають, що в людини є борг перед тваринами, а тварини мають право на існування і на захист від страждань.

Філософські погляди руху захисту (звільнення) тварин знайшли свій розвиток наприкінці 60-х років ХХ століття, коли група випускників Оксфордського університету – філософів, психологів і теологів, еліти англійської й американської інтелігенції, висунула концепцію природних прав тварин. Тварини, вважали вони – здатні почувати і розуміти, вони мають такі ж потреби як і ми: залишатися живими, бути захищеними від страждань, задовольняти голод, спрагу, тому справедливність вимагає, щоб ці потреби тварин були задоволені. Як говорили мудреці Індії: "Усе живе біжить від страждань, усе живе боїться смерті.

Пізнай же в живому самого себе і не заподіюй зла". Лідери в галузі прав тварин – американці Том Ріган, що написав "Справу про права тварин", Пітер Сінгер (Австралія), автор книги "Звільнення тварин", англійці Річард Райдер (Великобританія), психолог і теолог Ендрю Лінзі (Великобританія). Останній писав: "Весь Всесвіт створений любов'ю, а те, що створено любов'ю, не може не мати цінності. Бог своєю милістю зробив всіх істот на землі дорогоцінними в його очах. Якщо усі тварини існують для Бога, якщо Бог стоїть за кожною з них, то як можуть людські істоти йти проти Бога?" .

Ще одним напрямком екологічної етики можуть вважатися вишукування, пов'язані з людиною як біологічною істотою (біоетика). Це – етичні проблеми використання методів генетичної інженерії (наприклад, створення гібрида людини і мавпи), моральна сторона абортів, клонування, трансплантації, біотехнології, моральні сторони взаємодії між медиком і пацієнтом. Термін "біоетика" ввів у 1971 році американський онколог Ренеселер Поттер.

Прихильники біоетики вважають, що видача патентів на трансгенних тварин опускає статус живих істот до рівня напівфабрикатів і призводить до численних страждань тварин. Біотехнологія зводить усі форми життя до рівня обривків інформації, що можуть бути перекомбіновані за чиеюсь примхою. Генна інженерія, біотехнологія позбавляють життя його універсальності, унікальності і святості.

Слід зазначити, що є автори, які стверджують, що біоетика включає два аспекти: медичну біоетику, що розглядає питання ставлення до людських істот (проблема абортів), і власне біоетику, що розглядає відношення людини до тварин, точніше, до істот, що здатні відчувати. Однак такий розподіл викликає низку питань. Куди, наприклад, віднести інші істоти, наприклад бактерії чи рослини?

У нашому короткому огляді варто згадати про природну етику, запропоновану відомим росіянином філософом і анархістом П. А. Кропоткіним, одне з положень якої говорить, що джерела моральності, безумовно, лежать у природному світі.

Екобіоцентриські моделі екологічної етики

Не так давно виник рух "глибинної екології" (термін введений норвезьким філософом А. Нейсом у 1972 році). Його філософська доктрина спирається на вісім екобіоцентричних етичних принципів,

доброблених у 1985 р. В. Дивалом і Дж. Сешеном. Нижче викладені ці принципи:

1. Процвітання і благо людської і нелюдської форм життя на Землі цінне саме по собі. Цінність нелюдського світу не залежить від користі для людини.

2. Багатство і розмаїття форм життя сприяє реалізації цих цінностей і цінне саме по собі.

3. Люди не мають права зменшити це багатство і розмаїття, крім випадків задоволення життєво важливих потреб.

4. Процвітання людського життя і культур сумісне тільки з істотним зниженням людської популяції.

5. Нинішнє втручання людини в природний світ надмірне і ситуація швидко погіршується.

6. Тому політика повинна бути змінена. Ці зміни повинні задіяти базові економічні, технологічні й ідеологічні структури. Лише тоді ситуація буде серйозно відрізнитися від нинішньої.

7. Ідеологічною зміною повинне бути високе оцінювання якості життя.

8. Ті, хто згодний з цими пунктами, повинні намагатися здійснювати ці зміни.

Прихильники "глибинної екології" відстоюють фундаментальні соціокультурні зміни. Особливо вони опираються розгляду природи просто як джерело ресурсів людини. Деякі глибинні екологи заперечують важливість людського виду. Дейв Формен, наприклад, думає, що люди – це тільки один з багатьох видів, і що нас занадто багато. Він вважає, що життя людини не більш важливе, ніж життя інших істот, і що здоров'ю біосфери варто віддати перевагу перед людським благом.

"Глибинна екологія" не є етичною теорією. Скоріше, глибинні екологи закликають до перетворення фундаментальних принципів нашого ставлення до природи. Цими принципами можуть бути: повага права всіх життєвих форм на життя і процвітання; співчуття іншим життєвим формам; максимізація розмаїтості життя людини й інших істот. Глибинні екологи схильні до нового погляду на світ і затверджують екологічну мудрість, чи екософію, а не екологічну етику як таку. Багато глибинних екологів вважають, що всі живі істоти, а також екосистеми, мають інтереси, а виходить, можуть постраждати, або виграти. Але всі об'єкти, що можуть або постраждати, або виграти (у тому числі природні системи), заслуговують на моральну увагу. Ті ж об'єкти, що підпадають під моральну турботу, мають певні права – так

вважають багато традиційних етичних систем. "Глибинна екологія" заохочує прагнення до ототожнення з природою, щоб шкода, нанесена їй, сприймалася як шкода самому собі.

Нами запропонований термін "екобіоцентризм", що припускає двополюсну точку зору в сучасній екологічній етиці, коли морально значущими є особини, види живих істот і екосистеми (у тому числі і люди).

В стороні від екологічної етики знаходиться такий напрямок як екофемінізм. Процес звільнення "жіночого начала", відповідно до поглядів представників теорії екофемінізму, повинен початися зі звільнення природи як носія жіночого архетипу. Жінка розглядається як символ близькості до природи, що протиставляється культурі як символу чоловічого начала.

Екофеміністи висувають чотири базових принципи своєї теорії: 1) існує безсумнівний зв'язок між гнобленням жінок і гнобленням природи; 2) розуміння характеру цього зв'язку необхідно для будь-якого адекватного розуміння природи; 3) феміністська теорія і практика повинні включати екологічну перспективу; 4) вирішення екологічних проблем повинне включати феміністські перспективи. Екофемінізм можна вважати відгалуженням фемінізму, чи такою формою, яку варто прийняти усьому фемінізму.

Екофеміністи вважають, що Мати-Земля – це затишний будинок для всього життя і її варто поважати і любити як це робили наші предки. Термін "екофемінізм" був придуманий у 1974 році Франсуазою д'Ебоні, щоб підкреслити потенціал жінок в екологічній революції. Екофемінізм охоплює різні підходи, але його прихильники сходяться в тому, що домінування природи нерозривно пов'язане з домінуванням жінки, і що при прийнятті субординації одного, варто прийняти субординацію іншого.

Близько до екологічної етики знаходиться так звана Жива Етика, розроблена Е. І. Реріхом і Н. К. Реріхом, метою якої є збереження і відновлення "саду Землі" (природи Землі) і пробудження духовності в землянах, а також космоцентризм та геоцентризм.

Згідно космоцентризму світ є цінним сам по собі, а людина не має права вирішувати, яким йому бути. Навпаки, світ вирішує, якою бути людині. Прихильники геоцентризму акцентують увагу на людській відповідальності за долю біосфери перед Богом, що стоїть над людиною.

Етика дикої природи як радикальний напрямок екологічної етики

Етику дикої природи як радикальний напрямок екологічної етики висунула американський географ та екофілософ Лінда Гребер. На відміну від етики землі Олдо Леопольда етика дикої природи спрямована проти будь-якого використання ділянок дикої природи, вона орієнтована на повагу волі, інших прав дикої природи і шанування дикої природи як священного простору. Її мета – максимальне невикористання дикої природи, а також заповідання якомога більшої площі дикої природи.

Етика дикої природи залучає не лише закони екології, але і сентиментальні почуття добра, жалю чи любові. Вона спирається на принципи демократичного лібералізму і релігійна за своєю суттю. Вона як біоцентрична, так і ексцентрична: у полі її зору перебувають не лише екосистеми та види, але й окремі особини дикої флори і фауни, неживі об'єкти дикої природи – скелі, дюни, пагорби і т. п.

Етика дикої природи зобов'язує відмовитися від нав'язування своєї волі дикій природі, вчить благоговіти перед нею і відчувати її як священний простір. Вона вимагає поваги автономії дикої природи і здатності диких видів самим визначати хід їх власних життів. Відповідно до цієї етики усе, що робиться для захисту дикої природи – благо. Зрубати дерево, знищити вид, згубити ділянку дикої природи є, по своїй суті, неправильним.

Основні принципи етики дикої природи:

1. Поважай дику природу як святий простір.
2. Поважай дике життя як священне.
3. Поважай волю, автономію, незалежність, природні права дикої природи і її видів.
4. Заповідай якнайбільше ділянок дикої природи.
5. Не заподій шкоди дикій природі, не керуй і не контролюй її, тому що це гріх.
6. Люби і цілуй диких живих істот, а також ділянки дикої природи заради них самих.
7. Не заважай дикій природі і її видам здійснювати своє еволюційне приречення.
8. Існування дикої природи, її видів, еволюційних і екологічних процесів добре саме по собі.
9. Невикористання дикої природи – благо.

Екоетичний ідеал

Під екоетичним ідеалом розуміється таке суспільство чи світ, де благо живих істот та екосистем може бути досягнуте одночасно з (частково контрольованим) задоволенням людських потреб.

Основна функція ідеалу полягає у тому, щоб дати підстави для практичних цілей. Зрозумівши зміст ідеалу, особистості знають загальний напрямок, якого вони повинні дотримуватись ставлячи практичні завдання. Процес найбільш тісного наближення до ідеалу сам по собі є моральним процесом. Однак для досягнення благої мети не можуть використовуватися порочні цілі. Тільки в рамках, установлених правилами людської й екологічної етики припустимі дії, що здійснені морально припустимими засобами для досягнення екоетичного ідеалу.

Це умова життя на Землі, за якої люди можуть дбати лише про свої особисті інтереси і вести прийнятій у їхній культурі спосіб життя, у той же час дозволяючи багатьом біотичним угрупованням у величезній розмаїтості екосистем вести безперешкодне існування. У цьому екоетичному ідеалі наша роль, як моральних особистостей, полягає в тому, щоб спрямовувати і контролювати свою поведінку відповідно до принципів і правил, запропонованих екологічною етикою.

Першим і важливим кроком на шляху до екоетичного ідеалу є внутрішня зміна наших моральних переконань і поглядів. Ми не повинні плутати труднощі завдання з його нездійсненністю. Звичайно, багатьом людям буде дуже важко змінити свої моральні цінності, переконання, спосіб життя. Психологічно це може потребувати глибокої моральної переорієнтації.

Більшість з нас у сучасному світі виховувалося в антропоцентричній культурі, у якій уроджене верховенство людини над іншими видами вважається дарованим зверху.

Нам необхідно мати моральну силу, щоб позбутися від повсюдної тенденції домінування антропоцентризму, так само як у людській етиці нам необхідно мати силу, щоб звільнитися від загальної тенденції егоцентризму.

У зв'язку з цим дуже важливим є не тільки дати людині знання екології й екологічної етики, але і виховати в ній такі якості як доброзичливість, жаль (жалість), співчуття (симпатію) і дбайливість по відношенню до природи.

Доброзичливість означає здатність і схильність людини надавати першорядного значення досягненню блага природи.

Жаль означає схильність людини почувати смуток чи зневіру, побачивши страждання живих істот, а також схильність утримуватися від заподіяння зла чи шкоди іншим живим істотам чи екосистемам.

Співчуття і дбайливість – досить тісно пов'язані моральні якості, що припускають занепокоєння про благополуччя природи, готовність узяти на себе відповідальність сприяти благу природи і захищати її.

Без сумніву, екоетичні принципи і правила в реальному житті нерідко поступаються перед системою людської етики заснованої на повазі до людини. Заради їжі чи інших своїх життєво важливих потреб людина змушена вбивати інші живі істоти або наносити їм яку-небудь шкоду. Однак такі дії повинні викликати в моральній особистості глибоке почуття жалю, щиросердечні страждання, бажання відшкодувати збиток тим, хто зазнав утисків чи скривджений. Лише так можливе просування до екоетичного ідеалу.

Лекція № 3

Концепція сталого розвитку (4 год)

Теоретичні питання:

1. Поняття про сталий розвиток.
2. Шляхи вирішення загальних екологічних проблем.
3. Національні особливості переходу України на шлях сталого розвитку.

На сучасному етапі історичну перспективу людства насамперед визначає екологічний фактор. Стає очевидним вплив екологічних умов на розвиток усіх без винятку компонентів соціуму.

Саме це визначає необхідність розробки нової еколого-економічної концепції, розвиток і реалізація якої на практиці законодавчими і виконавчими структурами буде сприяти "екологізації" мислення і перегляду багатьох стереотипів у процесах прийняття еколого-орієнтованих рішень.

Враховуючи особливості сьогодення і тенденції глобалізації громадського життя, можна стверджувати, що потрібна ідеологія, яка б брала до уваги сучасні особливості переходу до ліберально-ринкової економіки і входження в міжнародні структури. Це ще раз підкреслює необхідність комплексних кардинальних структурних зрушень в управлінській сфері, у тому числі в природо-ресурсній площині.

Таким чином, екологічний менеджмент – це не лише міждисциплінарна наука і практичний інструментарій регулювання економіко-екологічних відносин як на макрорівні (включаючи регіональний), так і на мікрорівні, а й якісно нова ідеологія управління природоохоронною діяльністю на сучасному етапі ринкових перетворень.

Слід зазначити, що запобігання негативним наслідкам людської діяльності і проведення попереджувальних заходів для створення безпеки населенню і навколишньому середовищу сьогодні є одним із найважливіших завдань, що постають перед урядом і відповідними державними органами України. Стійкий економічний розвиток в останні два-три десятиліття потребує серйозних організаційних і управлінських витрат на зазначені цілі. Зростаючий транскордонний екологічний вплив і інші негативні наслідки свідчать також про необхідність посилення міжнародної діяльності в сфері забезпечення безпеки і створення погоджених глобальних заходів у напрямках реалізації принципів сталого розвитку.

Між тим поняття стійкого розвитку є вже досить усталеним. Вперше воно згадувалося ще в роботах Мальтуса (1978 р.). Разом з тим початок 90-х років ознаменувався інтенсифікацією наукових досліджень щодо даної проблеми. У даний час за участю вчених розроблена Концепція сталого розвитку України, що схвалена Верховною Радою України. Про актуальність даної проблеми свідчить той факт, що ще в 1998 р. при Кабінеті Міністрів України відповідною постановою була створена Національна комісія сталого розвитку України, а до її складу увійшли відомі вчені. Наукові основи національної стратегії переходу України на принципи сталого розвитку ґрунтуються на властивих державі геополітичних, географічних, демографічних, соціально-економічних і екологічних особливостях. Основними цілями сталого розвитку є:

1) економічне зростання – формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, забезпечення можливостей, мотивацій та гарантій праці громадян, якості життя, раціонального споживання матеріальних ресурсів;

2) охорона навколишнього середовища – створення громадянам умов для життя в якісному природному середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист і відновлення біорізноманіття, реалізація екологічного імператива розвитку виробництва;

3) соціальна справедливість – забезпечення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя;

4) раціональне використання природних ресурсів – створення системи гарантій раціонального використання природних ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни і їхнього збереження для майбутніх поколінь;

5) стабілізація чисельності населення – формування державної політики з метою збільшення тривалості життя і стабілізації чисельності населення, надання всебічної підтримки молодим родинам, охорона материнства і дитинства;

6) освіта – забезпечення гарантій доступності для одержання екологічної освіти громадян, збереження інтелектуального потенціалу країни;

7) міжнародне співробітництво – активне співробітництво з усіма країнами і міжнародними організаціями з метою раціонального використання екосистем, забезпечення сприятливого і безпечного майбутнього.

Реалізація цілей сталого розвитку забезпечується через:

- структурну перебудову народного господарства;
- гарантування національної безпеки держави, включаючи соціальну, економічну й екологічну безпеку;
- підвищення рівня організації процесу природокористування з урахуванням місцевих природно-кліматичних умов і природно-ресурсного потенціалу територій;
- паритетність використання природних ресурсів для нинішніх і майбутніх поколінь;
- формування еколого-економічного мислення, адекватного процесам суспільних трансформацій.

Таким чином, сталий розвиток – це процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умов збереження і поетапного відновлення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і потребами людей усіх поколінь.

Концепція сталого розвитку виходить переважно з двох підходів: ресурсного (виявлення гранично допустимого, тобто граничного вилучення з біосфери продукції фотосинтезу) і біологічного (виявлення здібностей біосфери розширено відтворювати продукцію фотосинтезу).

Ця концепція відбиває розуміння тісного взаємозв'язку екологічних, економічних і соціальних проблем людства і того факту, що вони можуть бути вирішені тільки комплексно, за умови тісного співробітництва і координації зусиль усіх країн світу. З формальної точки зору сталий розвиток прийнято розглядати як гармонічний розвиток трьох структурних підсистем: соціуму, економіки та екології, де економіка й екологія, чи інвайронментальна економіка є базисом сталого розвитку, а соціальна підсистема – його надбудовою. Основою сталого розвитку є паритетність відносин у тріаді людина – господарство – природа, що забезпечує перехід до такого способу взаємодії природи і суспільства, який характеризується як епоха ноосфери.

Ключовими принципами сталого розвитку є:

- 1) принцип обережності: збереження сучасного стану навколишнього середовища як перешкоди безповоротним чи небезпечним змінам;
- 2) принцип "передбачати і запобігати": більш дешевий, менш ризикований підхід, ніж ліквідація збитків навколишньому середовищу;
- 3) принцип балансу між ресурсами і забрудненням: використання ресурсів у рамках масштабів регенеративної здатності екосистем;

контроль над обсягом надходжень забруднень і відходів у рамках асиміляційного потенціалу екосистем;

4) принцип збереження природного багатства на нинішньому рівні: недопущення чи зменшення втрат природно-ресурсного потенціалу;

5) принцип "забруднювач платить": повна вартість екологічного збитку повинна бути компенсована користувачем (споживачем).

Реалізація цих принципів дозволить забезпечити:

- гармонізацію співіснування людини і природи;
- реалізацію права на справедливе задоволення потреб і рівність можливостей розвитку нинішнього і прийдешнього поколінь;
- невід'ємність захисту навколишнього природного середовища в процесі розвитку суспільства.

Таким чином, сталий розвиток узагальнює в собі процес виживання і відновлення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення його прав, збереження природного середовища, формування умов для відновлення біосфери і її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на навколишнє середовище і гармонізацію розвитку людини і природи.

Разом з тим непогодженість темпів економічного розвитку і вимог екологічної безпеки, домінування галузей, що здійснюють велике навантаження на природу, висока питома вага ресурсо- і енергомістких застарілих технологій, сировинна орієнтація експорту, мілітаризація виробництва, відсутність гуманістичних цінностей серед пріоритетів розвитку, а також недостатній рівень екологічної культури і споживання ведуть до поглиблення кризових явищ в економіці, погіршення стану навколишнього природного середовища, що створює реальну загрозу для життя і діяльності нинішніх і прийдешніх поколінь.

Україна може забезпечити сталий розвиток винятково шляхом ефективного використання усіх видів ресурсів, структурно-технологічної реструктуризації виробництва, використання творчого потенціалу всіх членів суспільства для розвитку і процвітання держави.

Ідея сталого розвитку стосується не лише сучасності: вона адресована як поколінням, що живуть зараз, так і прийдешнім. Це ідеологія рівноправності всіх поколінь і всіх людей кожного покоління, справедливості в просторі і в часі, ефективного використання потенційних можливостей, збалансованості суспільного розвитку і збереження природи.

До складу цільових параметрів сталого розвитку необхідно включати характеристики стану навколишнього середовища, екосистем і природоохоронних територій. Їм належать показники: якості атмо-

сфери, вод, територій, що знаходяться в природному і зміненому стані, кількості біологічних видів, що знаходяться під загрозою зникнення і т. д.

Разом з тим, існуюча в Україні система показників стану навколишнього середовища, за оцінками фахівців, не відповідає сучасним вимогам формування системи сталого розвитку України, які базуються на принципах міжнародної Конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку. Актуальним стає впровадження інтегрованих показників сталого розвитку, що створило б можливість узгоджено розглянути проблеми стану середовища і соціально-економічного прогресу держави в контексті реалізації основних завдань сталого розвитку України. На даному етапі міжнародне співтовариство розглядає показники стану навколишнього середовища як комплексний інструментарій для виміру і репрезентації еколого-економічних тенденцій в країні. Виходячи з цих позицій, можна виділити три основні типи показників:

- показники сучасного екологічного стану, що визначають діючі екологічні параметри;
- показники впливу чи тиску, що відбивають антропогенний вплив на навколишнє середовище;
- показники, що регулюють вплив на навколишнє середовище і за допомогою яких можна визначити, як різні агенти реагують на специфічний вплив.

Таким чином, основні завдання сталого розвитку полягають у:

- забезпеченні динамічного соціально-економічного зростання;
- збереженні навколишнього природного середовища;
- раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього і майбутнього поколінь через побудову високоефективної економічної системи, що стимулює продуктивність, науково-технічний прогрес, соціальну спрямованість.

Вирішення основного завдання передбачає:

- забезпечення сталого розвитку регіонів і поселень;
- макроекономічні перетворення і державний протекціонізм;
- формування економічно орієнтованої політики держави;
- забезпечення духовного, фізичного розвитку людини і його соціальних гарантій;
- міжнародне співробітництво.

Таким чином, забезпечення виходу України з економічної кризи, продовження курсу реформ і досягнення економічного зростання можливо лише за умови удосконалення системи державного регулювання, проведення змістовних і послідовних структурних перетворень, у тому числі і в природоресурсній сфері.

Лекція № 4

Теорія екологічної етики (цінності природи) (3 год)

Теоретичні питання:

1. Цінності природи і природоохоронні мотивації.
2. Права природи.
3. Екологічна етика і природоохоронна естетика.

Цінності природи, конфлікти цінностей і природоохоронні мотивації

Людські відносини і цінності можна прийняти як основні причини екологічної кризи. Нижче наведемо основні позиції, що підпадають під даний вислів:

1. Синтез функцій норми та звичаю.
2. Потреба й інтерес.
3. Борг і ідеал.
4. Спонування і мотивація.
5. Вибір, полярність рішень, що свідчить про подвійну природу цінностей.
6. Стереотипи, що детермінують поведінку людей.

У пересічному уявленні будь-якої людини існує наступна градація цінностей:

1. Релігійно-духовна.
2. Етично-естетична.
3. Нігілістична.
4. Прагматична (економічно-політична) – вважається цінним те, у що людина вклала працю.

Потрібно розглянути градацію цінностей з точки зору погляду на природу:

1. Цінності зовнішні (інструментальні), корисні для когось, крім самої природи (наприклад, для людини).
 - а) Матеріальні (економічні) – цінності, економічну вартість яких можна підрахувати (господарські і рекреаційні цінності).
 - б) Нематеріальні (неекономічні) – економічну вартість яких важко чи неможливо підрахувати (етичні, естетичні, релігійні, наукові і т. д.).

Як нематеріальну розглянемо історико-культурну цінність:

- дика природа, що зберігає дух історії і культури, розмаїтість культур визначається розмаїтістю екосистем.

Політична цінність:

- дика природа стає важливою в політичному житті держав.

Розглянемо інші види цінностей. Релігійна цінність – відчуття дикої природи як святого простору, де виявляється свята сила.

Естетична цінність – краса дикої природи – її вищий і самий прекрасний дарунок.

Цінність "дикості" природи – "дикість" – це особлива властивість, здатність первозданної природи залишатися в дикому стані.

Етична цінність – природа є джерелом нашої до неї любові, поваги, а також смиренності і доброти.

Символічна цінність – природа – арсенал кодів образів, надихає людей на створення міфів.

Духовна цінність – природа цінна як місце, що дозволяє відновити контакт із творчою силою природи.

Еталонна цінність: нею володіє дика природа, будучи еталонним зразком того чи іншого природного об'єкта.

Наукова цінність: природа – ресурс для вишукувань, польова лабораторія як для базових, так і прикладних наукових досліджень.

Цінність волі – природа, у першу чергу дика, є основним джерелом інтелектуальної волі, духовної волі, а також джерелом політичної волі у вигляді притулку від авторитарного уряду і політичного гноблення.

Виховна цінність – природа виховує в нас почуття відповідальності, самосвідомості, терпіння.

Освітня цінність – завдяки природі людина одержує інформацію про своє місце у світі і свою роль у ньому.

Цінність натхнення – у природі артистичні й інтелектуальні люди набувають натхнення.

2. Цінності внутрішні, що несуть корисність для самої природи і некорисні для людини.

Характеристика внутрішньої цінності:

1. Незалежна від зовнішнього усвідомлення, інтересу чи оцінювання її свідомого існування.

2. Внутрішня цінність не залежить від корисності істоти чи її заслуг.

3. Будь-яка істота, як і екосистема, на відміну від речі, не може по своїй природі служити тільки засобом для інших, а існує як ціль в собі і для себе.

Конфлікти цінностей

У свідомості людей мають місце конфлікти цінностей. Нижче розглядаються основні конфлікти:

1. Між оцінкою матеріальних і нематеріальних цінностей.

2. Природа може задовольняти як попит на високі, рідкісні, ідеальні цінності, так і на розповсюджені, низькі, повсякденні цінності, а один спосіб користування цими цінностями виключає інший.

3. Цінності природи (згідно принципу: що цінуємо, те і бережемо) викликають відповідні природоохоронні мотивації.

В 2000 р. в Україні було проведено опитування 1221 особи щодо пріоритетів цінностей. Отримані такі результати.

- перше місце – господарська мотивація охорони дикої природи (20,2 %);
- друге – екологічна мотивація (19 %);
- третє – рекреаційна мотивація (15 %)
- четверте – мотивація, відповідно до якої природу варто охороняти через її самоцінність, незалежно від користі для людини (9,8 %);
- п'яте – естетична;
- шосте – моральна;
- сьоме – наукова;
- восьме – релігійна;
- дев'яте – історична;
- десяте – просвітительська;
- одинадцяте – патріотична;
- дванадцяте – виховна.

Більшість доказів, що природа має права, зводиться до наявності в неї морального статусу, тобто того, що природа чи її окремі частини є суб'єктом.

Філософські докази прав природи

Розглянемо основні філософські докази прав природи:

1. Утилітаристський (автор – австралійський екофілософ Нітер Сінгер). Тварини зазнають насолоди і болі, а значить мають інтереси.

2. Деонтологічний (автор – американський екофілософ Том Ріган). Він стверджує, що тварини мають внутрішню цінність, тому є членами моральної спільноти і мають права.

3. Теологічний (автор – англійський екоотеолог Ендрю Лінзі). На його думку, твердження, що тварини мають божественні права (теоправа), означає:

а) що Бог, як Творець, має усі права на свій утвір;

б) що створіння з плоті і крові, наділені духом і здатністю дихати, є носіями невід’ємної уродженої цінності, даної їм від Бога;

в) що ці створіння можуть мати об’єктивні моральні домагання не менші, ніж вимоги Бога до нас.

4. Обґрунтування наявністю життя. Всі істоти екосистеми, також як ілюдина – живі, а значить морально значущі і тому мають права.

5. Доказ від противного (автор – російський екопсихолог С. Д. Дерябо). Ніхто ще не довів, що прав у природи немає. Отже вони є.

6. Раціоналістичний (автор – український природоохоронець О. Г. Листопад). Навіть якщо в природи немає прав, їх варто придумати, тому що від цієї ідеї є конкретна користь для природи.

7. На зіставленні частини і цілого. Людина є частиною природи. Вона має права, значить має права і ціле – природа.

8. Історичний. Різні люди в різні часи, у різних країнах і культурах незалежно приходили до визнання прав природи. Схожість культурних суджень – вагомий аргумент за права природи.

9. Несвідоме прийняття прав природи. Багато людей несвідомо, не задумуючись про філософські, теологічні й інші аргументи визнають за природою права. Наприклад, бабуся, що має болонку, несвідомо наділяє свою улюбленицю всіма можливими правами.

10. Тривале існування в природі можна вважати обґрунтуванням права на продовження існування.

11. Без сумніву, можуть бути знайдені й інші докази наявності в природи прав.

Критика ідеї прав природи

Тим не менше існує і критика прав природи. Основні положення такої критики наступні:

1. "Природа не рефлексує права, тому не може ними володіти".

Відповідь може бути такою:

а) Ми не знаємо, рефлексує природа чи ні.

б) Рефлексія не обов'язкова для наявності прав (малі діти, розумово відсталі люди, а також фірми, університети і корпорації не рефлексують права, але володіють ними).

2. "Потрібні обов'язки людини стосовно природи, а не права природи".

Відповідь може бути такою:

а) Права первинні, тому що їх завжди породжують відповідні обов'язки, однак обов'язки не завжди породжують відповідні права.

б) Наявність права дає можливість подавати позов у суд (у даний час при існуючій юридичній практиці кримінальну справу за знищення природного об'єкта може порушувати тільки прокуратура, чим, однак, вона рідко коли займається)

Юридична практика захисту прав природи

У світовій практиці є прикладні випадки такої юридичної практики:

1974 р. – американський юрист та екофілософ Кристофер Стоун опублікував працю, що стала класичною в галузі практики надання юридичних прав тваринам, рослинам і ділянкам дикої природи (наприклад, можна подати позов до суду від імені знищеного соснового лісу, де в ролі опікунів і захисників інтересів соснового бору будуть виступати природоохоронні громадські організації).

У 1978 р. Сьєрра-клуб і Одюбоновське товариство подали позов до суду на захист маленької пташки (паліла) від її імені. Вперше в американській судовій практиці позивачем стала тварина.

Професор Ічіро Хокімото наводить дані про те, як окружним судом префектури Кагошима був задоволений позов про анулювання дозволу на вирубку лісу. Позивачами по позову були названі представники місцевої фауни, у тому числі амамійський заєць.

У 1999 р. у Новій Зеландії прийнятий перший у світі закон, що захищає винятково права тварин, у даному випадку людиноподібних мавп.

У 2002 р. у Німеччині було прийняте виправлення до Конституції країни (ст. 20), що зобов'язує державу поважати поряд з достоїнством

людей достоїнство тварин (тобто вперше в Європі тварини визнані як суб'єкти права).

Як вирішити проблему з наданням прав тваринам? На міжнародній нараді-семінарі "Природні права природи" ("Трибуна"-9), що відбулась у 2003 р. у Києві, була схвалена Декларація прав живих істот, у якій за всіма живими істотами Землі на рівні видів, підвидів і популяцій, були визнані наступні права:

- 1) право на існування;
- 2) право на природну волю в природному середовищі існування (право на дикість);
- 3) право на відсутність відповідальності перед людиною;
- 4) право на захист законом;
- 5) право на необхідну для існування частку земних благ.

За всіма живими істотами на рівні індивідів визнані наступні права:

1. Право на життя. Це право можна розглядати в двох аспектах:
 - а) право тварини на захист від будь-яких незаконних зазіхань на його життя з боку людини;
 - б) право тварини на вільне розпорядження своїм життям. Дане право створює першооснову всіх інших природних прав тварин і являє собою абсолютну цінність.
2. Право на природну волю і благополуччя в природному середовищі існування (право на дикість). Це право дозволяє тварині мати свої власні взаємодії й адаптації без людського захисту і втручання. Це право складається з двох компонентів: а) індивідуальної волі тварини розпоряджатися собою за власним розсудом; б) фізичної недоторканності тварини.
3. Право на захист від страждання з вини людини. Це право передбачає захист від непотрібного і невинного страждання, викликаного діями людини.
4. Право на необхідну для життя частку земних благ. Це право зобов'язує людину обмежувати свої дії по споживанню земних благ, які потрібні живим істотам.
5. Право на відсутність відповідальності перед людиною. Це право означає, що якщо тварини будуть визнані в майбутньому як суб'єкт права, то їх не можна буде судити, у тому числі за "крадіжки", за

заподіяння збитку здоров'ю чи навіть життю людини. Допускаються лише заходи безпеки і дії людини в межах необхідної самооборони.

Права одомашнених тварин:

1. Право на воду і корм повинне забезпечуватися за допомогою вільного доступу до прісної води і їжі, необхідних для підтримки здоров'я і життєвих сил.

2. Право на комфортні умови існування, за яких тварина повинна мати своє житло і місце для відпочинку.

3. Право не відчувати біль, не страждати від ран і хвороб повинне забезпечуватися шляхом запобігання чи негайного встановлення діагнозу і наступного лікування.

4. Право не відчувати страх і страждання здійснюється шляхом забезпечення такого поводження й умов утримання, за яких тварина не відчувала б страждань.

5. Право на природне поводження, при якому тварині повинно бути надано достатньо місця, що відповідає сприятливим умовам і угрупованню інших тварин такого ж виду.

Права дикої природи Землі:

1. Право на існування;

2. Право на волю від людського контролю і керування.

3. Право на відшкодування збитку.

4. Право на захист законом.

Права неживої природи:

1. Право на існування.

2. Право на захист від радикального втручання з боку людини (мова йдеться про те, що якщо людина для своїх потреб займає якусь частину ландшафту, то це повинна бути така частина, що не позбавляє його функціональної життєздатності).

3. Право на захист законом.

4. Право на відшкодування збитку.

Екологічна етика і природоохоронна естетика передбачає наступні обґрунтування цих термінів:

1. Гарне являє собою просте злиття моральних та естетичних концепцій, що включають почуття правоти і доречності, турботи і здійснення, задоволення від речей (природних і штучних)

2. Милування красою живої істоти ще не означає бажання її зберегти, і може викликати навіть зворотну реакцію – убити, підстрелити, добути для колекції.

Київський еколого-культурний центр опитав більше 1200 респондентів. Отримані такі результати:

- 28,7 % опитаних, зірвавши дику лілію, одержують задоволення;
- 13,8 % одержують задоволення від рубання ялинки;
- 45,2 % відчуває каяття в першому випадку;
- 52,7 % в другому.

Відомий російський педагог П. Ф. Каптерев говорив: "Эстетическое чувство само по себе не имеет никаких нравственных элементов, оно составляет отдельную от нравственности область, независимо от нее, может с ней согласовываться, а может и противоречить ей. Эстетическое чувство, по самой своей природе, по своему существу есть эгоистическое чувство, источник своеобразных удовольствий и неудовольствий для человека".

Дійсно, естетична мотивація може не лише рухати людей до добра, але і до зла. Саме завдяки естетичному почуттю людей відбувається зникнення рідкісних красивих жуків і метеликів, квітів і птахів (збір ентомологічних колекцій, первоцвітів, винищування птахів заради дамських прикрас).

Естетика є одним із двигунів полювання, коли заради красивого трофею вбивають тварину. А. А. Нікольський влучно назвав це "естетикою вбивства".

Таким чином, естетичне почуття, саме по собі, не гарантує охорону дикої природи. Краса може збільшувати мораль, а може стати рушійною пристрастю до контролю і керування природою. Все це означає, що ми повинні цілком усвідомлювати наслідки пробудження в людях естетичного почуття. Естетичне почуття є лише тоді природоохоронним, коли заохочує цінувати красу природних ландшафтів і видів природи саму по собі чи заради них самих, а не як засіб для використання для особистих цілей. Інакше кажучи, естетичне почуття тоді стане природоохоронним, коли буде пов'язане з екологічною етикою.

Естетику повинна супроводжувати етика. Мораль приборкує людину, бере її в руки, приборкує в ній звіра. З іншого боку, і сама краса природи сприяє появі моральних почуттів, і викликає, хоча б на короткий час, симпатію, доброзичливість, любов і милосердя, робить людину чистішою, благороднішою.

П. Ф. Каптерев пише: "Если эстетическое чувство, содействуя развитию общественности, тем самым косвенно может благотворно влиять на развитие нравственности, то и нравственное чувство, обратно, может содействовать развитию эстетического. Для полного и надлежащего эстетического наслаждения требуется известная доля бескорыстия, возвышенная над грубыми чувственными возбуждениями, свобода от эгоистических вожделений и поползновений. Свои корыстные чувствования и соображения отравляют и ослабляют эстетическое наслаждение, предполагающее значительную долю объективизма, бесстрастия, спокойствия, воздержания от эгоистических возбуждений, параллелей, аналогий". На його думку, головне в естетичному вихованні дітей – не відокремлювати естетичну освіту від розумової і моральної. Разом з показом краси природи дітей треба залучати до догляду за рослинами і тваринами. Велике значення мають також казки про героїв з тваринного світу. Потрібно навчати дітей бачити не тільки красу, але і моральну височину в природі.

У природоохоронній естетиці необхідно розробити і ввести спеціальні етичні обмеження в оцінці краси. Індивідуальні естетичні погляди повинні бути поміщені в широкий контекст життєвих етичних розумінь, а етичні мотиви – керувати естетичними оцінками. Так, красивий захід сонця не може вважатися естетично цінним, якщо він зафарбований ядерним забрудненням.

На думку канадського екофілософа Аллена Карлсона, є два основних значення, що перетворюють річ в об'єкт естетичної насолоди: зовнішній зміст і внутрішній зміст. Зовнішній зміст – це фізичне (фарби, форма, висота і т. д.) сприйняття об'єкта. Внутрішній зміст – якості і цінності даного об'єкта, що викликають більш глибокі етичні асоціації. У випадку з "ядерним заходом" його смертоносні якості позбавляють сенсу всю естетику.

Естетичні поняття, через те, що вони досить залежні від суб'єктивних переваг і культурного контексту, не можуть вважатися пріоритетними в оцінці видів чи природних об'єктів. Порівняно з моральними (наприклад, благоговіння перед будь-яким життям), останні повинні отримувати велику суспільну підтримку.

Лекція № 5

Міжнародне співробітництво та екологічна етика (3 год)

Теоретичні питання:

1. Міжнародні об'єкти охорони навколишнього природного середовища.
2. Основні принципи міжнародного екологічного співробітництва.
3. Участь України у міжнародному екологічному співробітництві.
4. Міжнародні організації з охорони природи.

Міжнародні об'єкти охорони навколишнього природного середовища

Об'єкти охорони навколишнього середовища поділяються на національні (внутрішньодержавні) і міжнародні (загальносвітові). До національних (внутрішньодержавних) об'єктів належать земля, води, надра, дикі тварини та інші елементи природного середовища, які знаходяться на території держави. Національними об'єктами держави розпоряджаються вільно, охороняють і управляють ними на підставі власних законів в інтересах своїх народів.

Міжнародні об'єкти охорони навколишнього середовища – це об'єкти, які знаходяться або в межах міжнародних просторів (Космос, атмосферне повітря, Світовий океан і Антарктида), або переміщуються територією різних країн (мігруючі види тварин). Ці об'єкти не входять в юрисдикцію держав і не є чийось національним надбанням. Їх освоюють і охороняють на підставі різних договорів, конвенцій, протоколів.

Класифікація міжнародних об'єктів охорони навколишнього середовища лов, що відображають спільні зусилля міжнародної спільноти. Існує ще одна категорія міжнародних об'єктів природного середовища, яка охороняється і управляється державами, але взята на міжнародний облік. Це, по-перше, природні об'єкти, представляють унікальну цінність і взяті під міжнародний контроль (заповідники, національні парки, резервати, пам'ятки природи), по-друге, зникаючі та рідкісні тварини і рослини, занесені до міжнародної Червоної книги і, по-третє, колективні природні ресурси, що постійно або значну частину року знаходяться в користуванні двох або більше держав (річка Дунай, Балтійське море та ін.). Одним з найважливіших об'єктів міжнародної

охорони є Космос. Жодна країна в світі не має будь-яких прав на космічний простір. Космос – надбання всього людства. Цей та інші принципи відображені в міжнародних Договорах з використання космічного простору. У них міжнародним співтовариством визнано: неприпустимість національного присвоєння частин космічного простору, включаючи Місяць і інші небесні тіла; неприпустимість шкідливого впливу на Космос і забруднення космічного простору. Обговорено також умови порятунку космонавтів. Для обмеження військового використання Космосу велике значення мали Договір про обмеження систем протиракетної оборони і радянсько-американські Угоди про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО). Світовий океан також представляє собою об'єкт міжнародної охорони. Він містить величезну кількість корисних копалин, біологічних ресурсів, енергії. Велике і транспортне значення океану. Освоєння Світового океану має проводитися в інтересах усього людства. Спроби оформлення національних домагань на морські ресурси і простору робилися давно і до 50 – 70-х рр. минулого століття викликали необхідність юридичного регулювання освоєння Світового океану. Ці питання розглядалися на трьох міжнародних конференціях і завершилися підписанням більш ніж 120 країнами Конвенції ООН з морського права (1973 р.). Конвенцією ООН визнається суверенне право прибережних держав на біоресурси в до 200-мильних прибережних зонах. Підтверджено непорушність принципу вільного мореплавства (за винятком територіальних вод, зовнішня межа яких встановлена на 12-мильному відстані від берега). Антарктиду справедливо називають материком миру і міжнародного співробітництва. У 1959 р. СРСР, США, Англія, Франція, Аргентина і ряд інших країн уклали Договір про Антарктиду, в якому проголошувалася свобода наукових досліджень, використання цього материка тільки в мирних цілях, визначався міжнародно-правовий режим Антарктиди. Нові, жорсткіші заходи з охорони тваринного і рослинного світу, видалення відходів і попередження забруднення відображені в Протоколі, підписаному в жовтні 1991 р. у Мадриді за підсумками міжнародного співробітництва в Антарктиді. Ще один найважливіший міжнародний об'єкт охорони навколишнього середовища – атмосферне повітря. Зусилля міжнародного співтовариства націлені головним чином на попередження та усунення транскордонного перенесення забруднювачів атмосфери та охорону озонового шару від

руйнування. Міжнародні відносини в цих питаннях регулюють Конвенції 1979 р. про трансграничне забруднення повітря на великі відстані, Монреальськими (1987) і Віденськими (1985) угодами щодо озонового шару, Конвенцією про транскордонний вплив промислових аварій (1992) та іншими погодженими документами. Особливе місце серед міжнародних конвенцій та угод з охорони повітряного басейну мав Московський договір 1963 про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі й під водою, укладений між СРСР, США і Англією, інші угоди 70–90-х рр. про обмеження, скорочення та заборону випробувань ядерної, бактеріологічної, хімічної зброї в різних середовищах і регіонах. У 1996 р. в ООН урочисто підписано Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань.

У міжнародному співробітництві з охорони навколишнього середовища наша держава посідає одне з вагомих місць. Будучи членом ООН, Україна є суверенною стороною 18 міжнародних угод з питань екології, бере участь у 20 міжнародних конвенціях, а також понад 10 двосторонніх угодах, виконує міжнародні зобов'язання з охорони навколишнього середовища. Українська держава з перших днів незалежності активно співпрацює у міжнародних природоохоронних заходах та реалізації екологічних програм і проектів. Так, відповідно до Закону "Про природно-заповідний фонд України" від 26 листопада 1993 року видано Указ Президента України "Про біосферні заповідники", яким затверджено перелік біосферних заповідників в Україні, що внесені Бюро міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО "Людина та біосфера" до міжнародної мережі біосферних заповідників. Станом на листопад 1993 р. таких заповідників було три: Асканія-Нова (Херсонська область), Чорноморський (Херсонська, Миколаївська області), Карпатський (Закарпатська область). Міністерству закордонних справ України і Академії наук України доручено підготувати матеріали, необхідні для підписання угоди з Республікою Польща та Словацькою Республікою про створення міжнародного біосферного заповідника "Східні Карпати".

Міжнародне співробітництво у галузі охорони навколишнього природного середовища посідає одне з важливих місць у зовнішньополітичному курсі України. Україна підписала 44 двосторонні міжнародні угоди і договори, насамперед із сусідами Білоруссю, Грузією, Молдовою, Росією, Словаччиною та Польщею. Меморандуми про

взаємопорозуміння щодо співробітництва в галузі охорони довкілля підписані з Австрією і Фінляндією. Угода про співробітництво в галузі охорони довкілля укладена урядом України з урядом Ізраїлю; про співробітництво в галузі ядерної безпеки і захисту від радіації – з урядами Фінляндії, Австрії та Росії. Динамічно розвивається співробітництво в галузі охорони довкілля, національних парків і біорізноманіття, раціонального використання природних ресурсів, управління водними ресурсами, токсичними відходами, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – з Данією, Нідерландами, США.

Міжнародне співробітництво в галузі ядерної та радіаційної безпеки здійснюється Україною з МАГАТЕ і Європейським Союзом у рамках програми TACIS, а також на двосторонній основі – з США, ФРН, Канадою, Швецією та Японією.

Україна підписала Меморандум про співробітництво урядів України та Канади з питань зміни клімату, а також Протокол про співробітництво з питань зміни клімату з Нідерландами і почала впровадження трьох спільних проектів.

Україна є суверенною стороною 26 багатосторонніх міжнародних договорів та 3 протоколів у галузі охорони довкілля. Готується підписання, ратифікації та приєднання ще до 20 міжнародних конвенцій, протоколів і угод. Україна (в особі Міністерства охорони навколишнього природного середовища України) брала активну участь у розробці Орхунської конвенції, Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття 1992 р., Протоколу про воду і здоров'я до Конвенції про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер 1992 р., Протоколу про скорочення викидів азоту, легких органічних сполук, Протоколу про важкі метали до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані.

Україна є членом провідних міжнародних організацій, діяльність яких пов'язана із вирішенням глобальних чи регіональних проблем, охорони довкілля (ЮНЕП, ЮНЕСКО, ВООЗ та ін.). Україна бере активну участь у діяльності Європейської Економічної Комісії, насамперед, її Комітету з екологічної політики.

З 1995 року Україна, як відомо, є членом Ради Європи – однієї з найвпливовіших організацій, в діяльності яких питання охорони навколишнього середовища займають важливе місце. Вхідження

України до європейських політичних і економічних структур є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України на сучасному етапі. Програма міжнародного співробітництва з ЄС у галузі охорони довкілля передбачає гармонізацію національного законодавства із законодавством ЄС і, зокрема, підходів до створення системи національних екологічних стандартів, упровадження екологічно чистих технологій, ресурсо- та енерго- заощадження, гармонізацію системи аналітичних вимірів і оцінку стану навколишнього середовища.

Україна була активним учасником Всесвітньої зустрічі глав держав та урядів в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) та Йоганнесбурзі (2002 р.), підписала прийняті там програмні документи та реалізує їх на національному рівні.

Важливою подією, що стимулювала розвиток міжнародного права навколишнього середовища на європейському рівні, стало прийняття Програми дій з охорони навколишнього середовища для Центральної і Східної Європи на Конференції міністрів охорони навколишнього середовища (Люцерн, Швейцарія, 28–30 квітня 1993 р.). Такі конференції стали традиційними. Вони відбувалися у 1995 році в Софії (Болгарія), у 1998 році – в Орхусі (Данія). У 2003 році в Києві працювала конференція "Довкілля для Європи", що свідчить про високий міжнародний авторитет України в галузі охорони довкілля.

Україна як член ООН є суверенною стороною багатьох міжнародних природоохоронних угод і разом з іншими країнами світу продовжує активно працювати над завданнями щодо врятування нашої планети від екологічного лиха.

Світовий банк і його складовий Інститут Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) звернувся до фінансування природоохоронних заходів в 1969 р. Тоді ж був створений спеціальний відділ з охорони природи. З того часу банк відіграв важливу роль у цій сфері, а до середини 1990-х років він уже фінансував багато проектів, які мають природоохоронну компоненту з суто природоохоронними цілями: відновлення лісових масивів, управління водними ресурсами, боротьбу з забрудненням.

Велика організація, якою є МБРР, спочатку створена для забезпечення економічного зростання, логічно дійшла до того, що охорона навколишнього середовища як на рівні регіону, так і в глобальному аспекті стала одним із пріоритетних напрямів його діяльності.

На верхньому рівні формування інвестиційної політики МБРР визначає пріоритетні проблеми в галузі охорони навколишнього середовища. До них належать: руйнування природного середовища проживання; деградація земель; деградація і вичерпання ресурсів свіжої води; міське, промислове і сільськогосподарське забруднення; глобальні проблеми (скорочення різноманіття біологічних видів, виснаження озонового шару, інші форми змін в атмосфері, які створюють умови для глобального потепління та ін.).

Інтеграція України в систему світового господарства дозволяє сподіватися, що вона попадає в орбіту діяльності МБРР. У зв'язку з цим потребує удосконалення технологія виділення коштів під конкретний проект. Самі по собі пріоритети сформульовані досить абстрактно і являють собою вершину піраміди. Кожному пріоритету відповідає деякий набір проблем. Цей етап вибору зветься ідентифікацією пріоритетної проблеми.

На наступному етапі виявляються прямі і побічні причини, які породжують розглянуті проблеми. Потім розглядаються можливі напрями втручання і загальна проблема інвестицій. На заключному етапі аналізу виявляються норми і джерела фінансової допомоги.

Конкретні приклади найбільш важливих програм: організація управління захистом навколишнього середовища і використання природних ресурсів на Філіппінах, охорона природи Середземноморського регіону, захист тропічних лісів та ін.

Природоохоронна спрямованість так чи інакше торкається кожного проекту, який фінансується банком. Перш ніж виділяти кошти, МБРР в обов'язковому порядку проводить оцінку шкідливого впливу на навколишнє середовище щодо кожного проекту. Це необхідний елемент прийняття рішень з проектів, і від їх результатів залежить рішення банку. В недалекому майбутньому можливо МБРР вийде і на наш ринок.

Лекція № 6

Практичне застосування екологічної етики (2 год).

Теоретичні питання:

1. Екологічна етика і народні традиції.
2. Екологічна етика і релігія.
3. Морально-релігійні мотиви захисту дикої природи

Екологічна етика і народні традиції

Існують такі основні види екофільних традицій:

1. Утилітарні, групуються на одержанні прямої користі людині (її здоров'ю, благополуччю, господарству і т. д.)
2. Релігійні, групуються на поклонінні духам, тотемам, божествам, пов'язані з ім'ям Христа, Аллаха, Святої Діви Марії і т. д.
3. Екологічні, групуються на традиційних екологічних знаннях про гармонійне співіснування людини з навколишньою природою.
4. Етичні, групуються на добрі, боргу, справедливості, симпатії, жалості, турботі і любові по відношенню до тварин, рослин, природі в цілому, і не мають якої-небудь прямої користі для людини.

Екологічна етика і релігія

Світові і локальні релігії, кожна по-своєму, пропонують унікальний набір моральних цінностей та еколого-етичних правил для людей в їхніх відносинах із природою.

Розглянемо вплив релігії на екологічну свідомість.

1. Релігія, нарівні з екологією і філософією, є однією з найважливіших основ і джерел екологічної етики.
2. Живлющим ресурсом для розвитку екологічної етики і природоохоронної естетики можуть бути як світові, так і місцеві язичницькі релігії. Сконцентровані в них екофільні філософські погляди, підходи і моральні норми вимагають ретельного вивчення і популяризації.
3. Етика, укладена в релігіях, може розбудити в людях свідомість, відмінну від матеріального і технологічного мислення.

4. Релігія допомагає людям усвідомити, що їх контроль над живим і неживим світом небезмежний, і що їх зарозумілість і маніпулювання природою може обернутись проти них.

5. Релігія вселяє ідею, що ціль життя не в максимальному споживанні.

6. Оскільки між різними релігіями існують значні метафізичні, етичні, антропологічні і соціальні розходження, синтез екологічних концепцій і етичних положень, узятих із усіх релігій, може стати основою екологічної етики.

Розглянемо еколого-етичні істини в різних релігіях. Почнемо з Біблії:

- Все творіння єдине.
- Творіння – це гарно.
- Ной і біорізноманіття.
- Доброчесна людина шанує життя тварини.
- І нема в людини переваги – перед худобою.

Деякі заповіді даосизму:

- Заборона на полювання.
- Заборона на рибний лов.
- Заборона на утримання птахів і звірів у клітках.

Еколого-етичні принципи індуїзму:

• Принцип "сарва-бхута-хита" – принцип гуманного ставлення до тварин, як найбільш висока форма етики поведінки у санскритських рукописах.

• Ідея реінкарнації (перехід душі людини у тварину) – вказує на неприпустимість жорстокого ставлення до тварин.

• Принцип святості життя – "зла людина, що убиває тварин, буде перебувати в пекельному вогні стільки днів, скільки волосся на тілі тварини".

Еколого-етичні принципи буддизму:

• Принцип виховання почуття жалю до всіх живих істот і ненасильницького ставлення до рослин.

• Доброта до тварин є джерелом заслуги – заслуги, необхідної людям для поліпшення їхньої долі в циклі переродження.

• Краса природи є джерелом величезної радості і естетичного натхнення.

- Принцип "ахімси" (ненасильства стосовно інших істот, "метти" (доброти і любові до інших істот), і "бадхічїтти"(милосердя і жалю до інших істот).

Еколого-етичні принципи ісламу:

- Тварини мають свою душу (на відміну від християнства).
- Погано поводитись з тваринами означає не підкорятись волі Аллаха.
- Заборонено заподіювати тварині біль, убивати її, крім як у випадку одержання їжі: "Якщо ти любиш Аллаха, то не можеш не любити його творіння".

Етичні причини захисту природи в ісламі:

1. Навколишнє середовище – це боже творіння і захищати його – значить зберігати його цінності як прояв божого духу.
2. Усі частини природи існують для возвеличення свого Творця.
3. Усі закони природи створені Богом і ґрунтуються на концепції абсолютної тривалості життя. Спроби порушити закон Бога повинні припинятися.
4. Людство – не єдина спільнота живих істот у світі. І, як вважав пророк Мухаммед, – усі живі створіння гідні захисту і м'якого відношення.

5. Повинен зберігатися баланс Всесвіту, створеного Богом, тому що "Усе ним виміряно".

6. Природа створена не лише для нинішнього покоління.

7. Ісламська екологічна етика побудована на тій концепції, що всі людські взаємини ґрунтуються на справедливості (адль) і рівності (іхсан), охорона природи повинна здійснюватись альтруїстично.

Морально-релігійні мотиви захисту дикої природи є такі:

1. Дика природа, види й особини живих істот повинні захищатися, у першу чергу, заради самих себе.

2. Охорона дикої природи – дія гарна сама по собі і є актом благодетельності.

3. Люди можуть у своїх інтересах брехати, обманювати, красти безкарно. Більш того, їм це часто вигідно, тому що приносить користь. Але в більшості випадків вони від цього утримуються. Вони привчені мораллю і культурою не робити ці вчинки, тому що красти – погано саме по собі. Так само й у випадку зі знищенням ділянок дикої природи: необхідно усвідомити, що губити дику природу не можна не

тому, що це вигідно чи невигідно для людини, а тому, що такий вчинок поганий сам по собі.

4. Дика природа має внутрішню цінність та інтереси і не має потребу у виправданні.

5. Право на існування ділянок дикої природи робить можливим тривале еволюційне видоутворення рослин і тварин.

6. Створення охоронних природних територій стане трактуватись не для наукових чи рекреаційних потреб людини, а заради реалізації природного (морального) права дикої природи на існування і волю.

7. Дика природа є священним простором.

8. Захист дикої природи є вираження нашої любові до неї. Любов до природи – любов альтруїстична.

9. Захист дикої природи є вираження нашого замилювання, шанування і благоговіння перед нею.

10. Усяке життя – священне.

11. Непристойно одержувати вигоду зі страждань інших істот

12. Дика природа є загальносвітовою і міжвидовою спадщиною

13. Не тільки люди, але і дика природа підлягає порятунку

14. Охорона дикої природи є актом благодетельності і заступництва, шляхетним захистом слабкого.

Лекція № 7

Екологічна етика та заповідна справа (2 год).

Теоретичні питання:

1. Екоетичні принципи ставлення до природи.
2. Етичні принципи заповідної справи.
3. Альтернативи збереження біорізноманіття.

Загальні екоетичні принципи відношення до природи і правила справедливого вирішення конфліктних ситуацій

Частина екологічної етики, іменована нормативною, пропонує деякі загальні екоетичні правила і принципи відношення до природи:

1. Принцип неспричинення шкоди чи збитків жодній істоті в навколишньому природному середовищі чи екосистемі (в тому числі й опосередковано).

2. Принцип невтручання.

Чотири види обмежень з боку людини:

- а) прямі зовнішні обмеження (клітки, пастки);
- б) непрямі зовнішні обмеження (відсутність води, їжі);
- в) прямі внутрішні обмеження (хвороби, проковтнуті отрути і т. п.);
- г) непрямі внутрішні обмеження (слабкість, недієздатність внаслідок ушкодження органів чи м'язів).

Розглянемо інтереси людини і природи, що збігаються:

Базові: життєво важливі інтереси екосистеми і будь-якої живої істоти: їхнє життя, безпеку, здоров'я, волю, їжу, автономію і т. п.

Небазові: не життєво важливі інтереси, (наприклад, для людини – розважитись за допомогою аматорського полювання. Екосистеми і живі істоти (за винятком деяких вищих тварин), небазових інтересів не мають.

Розглянемо П'ЯТЬ ПРАВИЛ СПРАВЕДЛИВОГО ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ:

1. Правило самооборони.

З метою захисту свого життя чи здоров'я (а також життя чи здоров'я інших людей), людина має право знищувати інші живі істоти

чи шкодити їм (але на рівні особин, а не видів). Це правило починає діяти тільки тоді, коли людина не може уникнути конфлікту за допомогою інших заходів.

2. Правило пропорційності.

Небазові інтереси людей повинні поступатися базовими інтересами у першу чергу екосистем, а потім – інших живих істот. У зв'язку з цим знищення стародавніх лісів для забудови, убивство слонів заради бивнів, аматорське полювання, вилов крокодилів з метою одержання шкіри для дамських сумочок, збір рідкісних диких квітів є неправильним.

3. Правило справедливого розподілу.

У випадку зіткнення базових інтересів людей, з одного боку, з базовими інтересами екосистем (у першу чергу), а також інших видів обом конфлікуючим сторонам повинна бути надана рівна частка благ.

4. Правило мінімальної шкоди.

У випадку задоволення базових інтересів людей (їх частки після справедливого розподілу) за необхідності нанесення шкоди природі, ця шкода повинна бути мінімальною. Правило мінімальної шкоди вимагає, щоб ми вибрали таку альтернативу, що припускає нанесення як найменшої шкоди екосистемі (у першу чергу), а також або цілком усуває пряме вбивство, або пов'язана з найменшою кількістю убитих істот.

5. Правило справедливого відшкодування.

У випадку задоволення базових інтересів людини при нанесенні шкоди природі, людина повинна відшкодувати збитки. Це може бути створення нових заповідників, очищення води і повітря, рекультивація відвалів, відновлення рідкісних видів і т. п.

Етичні принципи заповідної справи

У наш важкий час ті, хто займається заповідною справою, постійно йдуть на компроміс з совістю в гонитві за впливом, фінансами і довірою. Ці компроміси, як правило, призводять до знищення останніх ділянок дикої природи, загибелі рідкісних видів

Мета етичних принципів заповідної справи – створення внутрішніх, моральних бар'єрів, особливих "табу", що забороняють чи регламентують певні дії стосовно заповідників і інших природоохоронних територій (ПОТ) з позиції моралі, створення особливих етичних

традицій у заповідній справі й охороні дикої природи. Наведемо нижче основні принципи заповідної справи:

1. Не зашкодь.

Якщо передбачувані позитивні результати від насильницького втручання людини в дику заповідну природу невизначені, важко прогнозовані чи мають не дуже багато шансів на успіх, то буде справедливим не втручатися і дозволити дикій природі заповідника самій вирішити проблеми, що виникли

2. Цінуй, люби і поважай дику природу.

Заповідники створюються з єдиною метою – для виживання дикої природи, і аж ніяк не для виживання людства чи проведення наукових досліджень. Заява про те, що ділянка дикої природи заповідається заради майбутніх поколінь людей з позицій екологічної етики, є саморуйнівною.

3. Використовуй етичні методи науки та екопросвіти.

Цей етичний принцип найбільш актуальний у заповіднику, де заради збереження дикої природи методи наукових досліджень повинні бути етично контрольовані (як це робиться в медицині, де існують біоетичні обмеження на медичну науку і практику).

4. Шануй заповідну територію як священний простір.

Дика заповідна природа може вважатися святою дякуючи її унікальним властивостям і цінностям, а не лише як свідчення чи символ деякої вищої влади.

5. Благоговій перед диким життям.

Важливий лише для створення моральних бар'єрів, що регламентують поведінку людей.

6. Максимально дотримуватися природних прав дикої природи, рослин і тварин.

Права природи, так само як відповідні права людини, є невід'ємними і невідчужуваними.

7. Керуй так, щоб заповідник розвивався в напрямку абсолютної заповідності.

Абсолютна заповідність – це умова існування дикої, вільної природи в сучасному світі за допомогою організації заповідника. Ціль абсолютної заповідності – реалізація права дикої природи на існування в умовах максимальної волі, що дозволяє здійснити дикій природі своє еволюційне приречення.

8. Не прагни до одержання наживи від заповідної території.

Заповідну територію неетично використовувати з метою економічної вигоди. Тому багато намагань одержати гроші від екотуризму в заповідниках, продажу заготовленої в заповіднику сировини чи інших видів користування заповідниками є аморальним.

9. Стався до заповідної справи як до самоцінного доброго діяння.

Створення заповідних ділянок для захисту дикої природи є особливим справедливим, самоцінним, добрим діянням відповідно до вищого закону, як частина вічного конфлікту між правильним і неправильним, гарним і поганим.

ПОЯСНЕННЯ ДО ВИКОРИСТАННЯ ЕТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

1. Усі принципи призначені насамперед для заповідників як вищої форми охоронних природних територій. У міру зниження рівня ПОТ: заповідники – національні парки – заказники – пам'ятники природи і т. д., дані принципи виконуються меншою мірою.

2. Екологічні чи економічні принципи описують, що є насправді. Етичні наказують, що повинно бути, до чого треба прагнути. Вони є ідеальними і не можуть бути реально досягнуті, а лише вказують вірний напрямок руху.

3. Жоден з даних принципів не є абсолютним. Моральні зобов'язання, що випливають від одного з них у певних випадках, цілком обґрунтовано можуть бути порушені, коли вступають у конфлікт із зобов'язаннями, що накладаються іншими. Тобто, якщо в конкретній ситуації вимоги, що диктують інші принципи, виявляються більш зобов'язуючими, то ми маємо діяти всупереч вимогам, що виходять від першого принципу.

4. При ухваленні остаточного рішення, що стосується менеджменту заповідної території, повинні враховуватись не лише економічні, естетичні, екологічні чи інші мотиви, але й етичні принципи заповідної справи, що дають ціннісну моральну оцінку рішенням, що приймаються.

5. Етичні принципи заповідної справи не є командними чи способами примушування людей сповідати екологічну мораль, тому що екологічна етика взагалі не допускає елементу примушування. Кожна людина приєднується до них добровільно.

6. Необхідно пам'ятати, що несправедливість, здійснена в одному заповідному об'єкті, є погрозою й образою для справедливості повсюдно.

Екологічна етика проти економіки

Наведемо слова Хью Ніблі, американського професора історії і релігії:

"Ми вчили наших дітей, що кожна жива істота живе для того, щоб бути перетвореним у гроші, і те, що не буде давати прибутку, повинне бути винищено, щоб відкрити дорогу для тих істот, що приносять прибуток."

Можливі наступні альтернативи збереження біорізноманіття.

1. Врахування економічно високої цінності біорізноманіття (розрахунки відразу змусять місцеві влади поліпшити охорону природи?)

2. Морально-етичне виховання.

Є наступні позиції економістів в охороні біорізноманіття і дикої природи:

1. Економічні (оцінка цінності об'єктів охорони).

2. Антропоцентричні (оцінка з позицій людини).

Охорона природи і раціональне природокористування

Раціональне природокористування є одержання більшого економічного зиску для більшого числа людей протягом більшого часу. У цьому випадку економічний підрахунок доречний. Охорона природи – захист природи заради неї самої (моральний аспект). Заповідна справа – це завжди збиткова "галузь". Важливість її, як правило, доводиться не з погляду економіки, а з культурних, патріотичних, політичних, релігійних, етичних і інших позицій.

Обмеження і недоліки економічного методу оцінки природи

Сучасна економіка націлює на те, що людина важливіша за природу і природа існує лише для неї.

Економічна система є лише частиною загальної складної соціо-біогеосистеми. Тому повна економічна оцінка діяльності людини навіть

теоретично неможлива. В області екології деякі вчинки, економічні витрати на які більші, ніж вигода, можуть бути морально правильними, і навпаки, деякі вчинки, економічна вигода яких більше ніж витрати, можуть бути морально неправильними. Звідси економічний підхід, що прагне до переваги вигоди над витратами, і не враховує етичні обмеження, може мати негативні моральні наслідки.

Існує проблема одномірності, спрощеності і частковості економічного підходу. Неможливо і невиправдано оцінити всі нематеріальні цінності, вигоди і витрати в розмірному грошовому еквіваленті. Економічний підхід оцінює корисність природного об'єкта тільки для людини, але не для інших видів чи істот усієї екосистеми Землі. Економічний підхід ігнорує благополуччя екосистем, інших видів і особин, а також майбутніх поколінь людей. Екологічна етика проти аматорського полювання. Аматорське полювання вигідне людині з погляду розваги, але не вигідне для тварин і неправильне з погляду етики. Воно порушує права тварин на життя, на захист від страждань з вини людини, на достоїнство. Майбутнє аматорського полювання залежить від того, на чию сторону встане більшість громадян, і чий доводи вони будуть вважати більш переконливими – прихильників чи супротивників аматорського полювання. Щодо цього питання в Україні в 2000 р. проведені за замовленням соціологічні дослідження: опитано 1200 чоловік. 50 % опитаних висловилося проти аматорського полювання, 29,5 % – підтримало аматорське полювання, 20,5 % – не змогли відповісти.

Проблеми при оцінці етичності полювання

1. Полювання у народів (алеути, індіанці, австралійські аборигени й ін.), для яких полювання є найважливішим засобом до існування

2. Незрозумілою є відповідь на філософське питання – якщо всі живі істоти з метою підтримки свого життя мають право забрати життя іншої істоти, то чому такого ж права потрібно позбавляти людину?

3. Відмовляючись убивати заради їжі диких тварин, за логікою речей людина повинна також відмовитися від убивства сільськогосподарських тварин (свиней, корів і ін.). Як альтернатива – вегетаріанство?

Ми бачимо такі основні шляхи популяризації екологічної етики:

1. Впровадження ідей екологічної етики в групи активістів.

2. Розробка і введення курсів екологічної етики в шкільні і вишівські програми, підготовка фахівців з екологічної етики.

3. Варто привертати увагу до екологічної етики в межах самої біології, екології, проводити секції екологічної етики на різних природоохоронних конференціях.

4. Засновувати регіональні бібліотеки і загальнодоступні сайти в Інтернеті з екологічної етики.

5. Досліджувати і використовувати роль святих природних місць, народних екологічних традицій у розвитку екологічної етики.

6. Залучати до поширення ідей екологічної етики представників різних релігійних конфесій, культурних лідерів і активістів цивільних рухів.

7. Створювати організації, що займаються екологічною етикою.

8. Включити питання екологічної етики в політичний аналіз і політичні діалоги.

9. Розвивати співробітництво експертів з екологічної етики з людьми, що приймають рішення, проводити екоетичний аналіз прийнятих рішень.

10. Проведення в життя принципів і ідей екологічної етики може стати одним з важливих завдань екологічного громадського руху.

Лекція № 8

Екологічне право як гарант дотримання екологічної етики (2 год.)

Теоретичні питання:

1. Міжнародні аспекти екологічної безпеки і міжнародне співробітництво у галузі охорони довкілля.
2. Основні стратегії виживання людства.
3. Законодавство України про збереження навколишнього середовища.

Розв'язання сучасних екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах широкого й активного міжнародного співробітництва всіх країн у цій сфері. Це зумовлено насамперед такими обставинами:

- глобальним характером екологічних проблем;
- транскордонним характером забруднення навколишнього середовища;
- міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони навколишнього природного середовища;
- необхідністю міжнародного обміну досвідом і технологіями, можливістю залучення іноземних інвестицій.

Україна є учасником понад 20 міжнародних конвенцій та двосторонніх угод, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища. Міжнародні зобов'язання України щодо навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки впливають з положень вже ратифікованих а також тих, що знаходяться в стадії розгляду конвенцій та угод. Виконання Україною зобов'язань, що впливають із зазначених багатосторонніх угод, потребує приведення внутрішнього законодавства відповідно з нормами міжнародного права й урахування існуючої міжнародної практики під час розроблення нових законодавчих актів.

Екологічні права громадян, їх становлення та розвиток – один з пріоритетів діяльності міжнародної спільноти. Яскравим прикладом є Конвенція Європейської Економічної Комісії ООН "Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля", прийнята 25 червня

1998 року у м. Оргусі (Данія). Україна була однією з перших держав, що підписала цю Конвенцію. Конвенція ратифікована Україною 6 липня 1999 року. Оргуська конвенція визначила три основних екологічних права, що розглядаються як важливі чинники у становленні демократії:

- 1) доступ громадськості до екологічної інформації;
- 2) участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля;
- 3) доступ громадськості до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Центральною ланкою і координатором міжнародної природоохоронної взаємодії є ЮНЕП. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) заснована 27-ю сесією Генеральної Асамблеї в 1972 році на основі рекомендацій Конференції ООН з проблем навколишнього середовища (Стокгольм, 5–16 червня 1972 року) для забезпечення якнайшвидшого й ефективного здійснення урядами і міжнародними співтовариствами заходів, спрямованих на захист і поліпшення навколишнього середовища. Ця організація із штаб-квартирою в Найробі (Кенія) сьогодні має відділення в усіх частинах земної кулі.

Стокгольмською конференцією були визначені три основні функціональні завдання міжнародного природоохоронного співробітництва під егідою ЮНЕП: оцінка навколишнього середовища (моніторинг, обмін інформацією); природоохоронне управління (визначення мети і планування, міжнародні консультації та угоди); допоміжні заходи (освіта, громадська інформація, технічне співробітництво).

Не можна не визнати, що до практичного міжнародного співробітництва в екологічній сфері значна частина країн підключилася з помітним запізненням. Декларуючи на словах відданість справі захисту навколишнього середовища, вони часто залишалися поза найважливішими міжнародними заходами в екологічній сфері, по суті – ігнорували досвід, накопичений багатосторонньою дипломатією у цій сфері. Так, Радянський Союз, із суто політичних міркувань, не брав участі в роботі Стокгольмської конференції ООН з проблем навколишнього середовища. За цим були і фінансові складнощі, відомчі негаразди, а, головне напевно, страх розкрити "таємну" інформацію про себе і невинуватий розрахунок лише на власні сили. Саме на згаданому форумі

народилася декларація, яка заклала ідеологічні основи міжнародної діяльності з захисту навколишнього середовища.

Зараз ЮНЕП здійснює близько тисячі проектів і програм, що стосуються всіх куточків планети. У її межах діють такі природоохоронні програми, як Глобальна система моніторингу навколишнього середовища, Глобальна база даних про природні ресурси, Міжнародний реєстр потенційних токсичних речовин, План дій ООН з боротьби проти опустелювання, Глобальний план дій з охорони морських ссавців, План дій з тропічних лісів, Програма екологічно раціонального використання внутрішніх вод, Всесвітня політика стосовно ґрунтів. Спільно з іншими організаціями ООН ЮНЕП бере участь у виконанні Всесвітньої кліматичної програми, Міжнародної геосферно-біосферної програми "Глобальні зміни", Міжнародної програми освіти у сфері навколишнього середовища, Програми допомоги країнам, що розвиваються, в розв'язанні проблем охорони навколишнього середовища.

Останніми роками ЮНЕП виступила ініціатором прийняття таких важливих природоохоронних документів, як Віденська конвенція з охорони озонового шару, Базельська конвенція про контроль за транскордонним пересуванням небезпечних відходів та їх знищенням. Під егідою цієї організації ведеться розробка глобальної конвенції стосовно збереження біологічного розмаїття планети.

Такі широкі можливості ЮНЕП, накопичений нею цінний науковий і практичний досвід природоохоронної роботи заслуговують найпильнішої уваги в Україні для вирішення власних невідкладних екологічних проблем.

У такому авторитетному документі, як "Заключний акт" Наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975 рік), наголошувалося, що захист і поліпшення навколишнього середовища, охорона природи і раціональне використання її ресурсів в інтересах нинішніх та майбутніх її поколінь є одним із завдань, які мають найбільше значення для добробуту народів і економічного розвитку всіх країн. Багато проблем навколишнього середовища, зокрема в Європі, можуть бути ефективно вирішені лише шляхом тісного міжнародного співробітництва.

У 1982 році сесія ООН прийняла документ історичної ваги – "Всесвітню хартію природи". Під егідою ООН у 1983 році було ство-

рено Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку, яка підготувала досить важливу доповідь "Наше спільне майбутнє".

Проблеми екології в масштабі нашої планети були розглянуті й на Міжнародному форумі "За без'ядерний світ, за виживання людства", що відбувся у Москві у лютому 1987 року. На жаль, тоді в СРСР аж до його розпаду не було єдиної державної програми охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів. А життя показувало, що без сильної внутрішньої екологічної політики зовнішня екологічна політика немислима, неможлива і надійна міжнародна екологічна безпека.

Відсутність у більшості країн суттєвих досягнень у справі охорони навколишнього середовища негативно позначилась і на врахуванні чинника екології у зовнішній політиці. Рішення і резолюції у сфері навколишнього середовища, що приймалися на міжнародному рівні, мало впливали на покращення екологічного становища. Наприклад, резолюція 35-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН "Про історичну відповідальність країн за збереження природи Землі для нинішнього і майбутніх поколінь" (1981 рік) для багатьох країн так і залишилася лише гарним закликком до дії. Безумовно, і нині різні країни мають неоднакові матеріальні можливості для виконання міжнародних угод. Зокрема, якщо інтелектуальний потенціал України здається достатнім для цього, то матеріальні можливості досить обмежені. І це не можна не враховувати плануючи і здійснюючи екополітичні заходи.

Подати приклад організації міжнародного екологічного співробітництва на регіональному та міжрегіональному рівнях могла б, як уже зазначалося, Європа. Саме до неї і звернено пропозицію про формування системи екологічної безпеки та здійснення довгострокової континентальної екологічної програми. Для цього є надійна організаційна структура – Європейська економічна комісія ООН з її багатим досвідом досліджень і проектів з питань охорони навколишнього середовища. Позитивно сприймається громадськістю і готовність до конструктивного континентального співробітництва з питань навколишнього середовища, яка декларується Європейським Співтовариством і Радою Європи. Кваліфікуються як резолюції міжнародних організацій, не мають законодавчого значення, хоча і впливають на створення норм міжнародного права. Отже, вплив з їх боку має не директивний, а

рекомендаційний характер, реалізується лише після прийняття тієї чи іншої рекомендації міжнародної організації певною державою. У цьому полягає одна із специфічних причин складності управління міжнародним співробітництвом.

Водночас зрозуміло, що розв'язання всіх екологічних проблем у межах однієї країни тільки національними зусиллями вже неможливе. Необхідно щоб аналогічні заходи вживалися й іншими країнами. Слід також контролювати екологічний вплив кожної з країн далеко за її межами. Йдеться, зокрема, про транскордонний перехід забрудненої води та повітря, про імпорт товарів, що містять небезпечні токсичні компоненти й ін.

Питання охорони навколишнього середовища на глобальному рівні почали розглядатися в ООН майже з часу її заснування. У 1962 році Генеральною Асамблеєю ООН було ухвалено резолюцію "Економічний розвиток і охорона природи", в 1971 році – програму "Людина і біосфера", до роботи в якій залучена і Україна. Програмою передбачено відповідний комплекс природоохоронних досліджень і заходів – здійснюється, зокрема, охорона від забруднень вод басейну Дніпра, захист від забруднення Донецького регіону; раціональне використання, відновлення і посилення захисних функцій екосистем Карпат; раціональне використання й охорона природних ресурсів Полісся (у зв'язку із здійсненням великомасштабної осушувальної меліорації); розробка і вдосконалення технологічних процесів із зменшеною кількістю газових викидів в атмосферу.

Слід зауважити, що рішення (які за звичай кваліфікуються як резолюції) міжнародних організацій не мають законодавчого значення, хоча і впливають на створення норм міжнародного права. Отже, вплив з їх боку має не директивний, а рекомендаційний характер, реалізується лише після прийняття тієї чи іншої рекомендації міжнародної організації певною державою. У цьому полягає одна із специфічних причин складності управління міжнародним співробітництвом.

Подати приклад організації міжнародного екологічного співробітництва на регіональному та міжрегіональному рівнях могла б, як уже зазначалося, Європа. Саме до неї і звернено пропозицію про формування системи екологічної безпеки та здійснення довгострокової континентальної екологічної програми. Для цього є надійна організаційна струк-

тура – Європейська економічна комісія ООН з її багатим досвідом досліджень і проектів з питань охорони навколишнього середовища. Позитивно сприймається громадськістю і готовність до конструктивного континентального співробітництва з питань навколишнього середовища, яка декларується Європейським Співтовариством і Радою Європи.

Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" – закон України, що визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Закон встановлює, що завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною. Прийнятий 25 червня 1991 року, N 1264-ХІІ.

У статті 9-12 Закону закріплено екологічні права та обов'язки громадян України.

При розробці та ухваленні Закону були використані принципові положення Закону УРСР 1960 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой спор о любительской охоте / сост. В. Е. Борейко. – К. : КЭКЦ, 2003 – 176 с.
2. Борейко В. Е. Екологічна етика / В. Е. Борейко, А. В. Подобайло. – К. : КНУ, 2004. – 112 с.
3. Борейко В. Е. Экологическая этика в школе / В. Е. Борейко. – К. : КЭКЦ, 2004. – 90 с.
4. Гуманитарный экологический журнал. – 1999–2010.
5. Декларация прав природы. – К. : КЭКЦ, 2003. – 15 с.
6. Закон України "Про захист тварин від жорстокого поводження", 2006.
7. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К., 2000. – 320 с.
8. Леопольд О. Календарь песчаного графства / О. Леопольд. – М. : Мир, 1980. – 216 с.
9. Логиновская Л. М. Биоэтика и экоэтика для дошкольного и внешкольного образования / Л. М. Логиновская, Т. В. Силич, С. А. Ставропольцев. – Минск : МГЭУ, 2009. – 181 с.
10. Людина і довкілля. Захист тварин. – Львів, 2003. – 88 с.
11. Моральні та естетичні питання охорони природи : тези доповідей обласної науково-практичної конференції (Львів, жовтень, 1990). – Львів : УТОП, 1990. – 35 с.
12. Нэш Р. Права природы. История экологической этики / Р. Нэш. – К. : КЭКЦ, 2001. – 128 с.
13. Риган Т. В защиту прав животных. Божественные права животных / Э. Линзи. – К. : КЭКЦ, 2004. – 104 с.
14. Сингер П. Освобождение животных / П. Сингер. – К. : КЭКЦ, 2002. – 136 с.
15. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – М. : Прогресс, 1992. – 572 с.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Пасічник Сергій Валентинович,
Лисенко Геннадій Миколайович,
Кедров Борис Юрійович,
Вобленко Олександр Сергійович

ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА:
ТЕКСТИ ЛЕКЦІЙ ДЛЯ СТУДЕНТІВ НЕБІОЛОГІЧНИХ
СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Навчально-методичний посібник

Технічний редактор – І. П. Борис
Комп'ютерна верстка та макетування – О. В. Борщ
Літературне редагування – А. М. Конівненко

Підписано до друку 11.12.17 р. Формат 60x848/16 Папір офсетний
Гарнітура Times Обл.-вид. арк. 8,80 Тираж 30 пр.
Замовлення № Ум. друк. арк. 9,99



Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^а
(04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.